

Egy fogalom, és ami mögötte van

Jelige: DEM 931

Lezárás dátuma: 2014. június 22.

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ.....	4
1. MÁS KOR – MÁS IGAZSÁG.....	6
1.1.EGY MELLŐZÖTT DISZCIPLÍNA.....	6
1.2.EGY ÚJ POLITIKAI RENDSZER: A DEMOKRÁCIA	7
1.2.1. <i>Nomos, eunómia és izonómia</i>	7
1.2.2. <i>Démos értelmezések</i>	10
1.2.3. <i>Egy új fogalom születése</i>	12
2. A DÖNTÉS JOGA ÉS MECHANIZMUSAI	17
2.1 A SZUVERENITÁS.....	17
2.1.1. <i>A hatalom kritériumai</i>	17
2.1.2. <i>Kit illet a döntés joga?</i>	19
2.1.3. <i>A legfőbb hatalom birtokosa</i>	22
2.2.POLITIKAI HATÁS ÉS BEFOLYÁS.....	23
2.2.1. <i>Agitáció, visszaélés és megvesztegetés</i>	24
2.2.2. <i>Korrupció-ellenes stratégiák az ókorban</i>	27
3. UTÓPIA ÉS VALÓSÁG	32
3.1.A DEMOKRÁCIA KRITIKÁJA	32
3.2.EGY ELFELEDETT BÍRÁLAT NYOMÁBAN.....	37
ÖSSZEGZÉS.....	40
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	42

ÁBRÁK JEGYÉKE

1. ÁBRA: KLEROTERION REKONSTRUKCIÓS RAJZA	47
2. ÁBRA: BRONZ PINAKION	47
3. ÁBRA: FŐZŐFAZÉK.....	48
4. ÁBRA: FŐZŐFAZÉK FEDELÉNEK TÖREDÉKE	48
5. ÁBRA: VIZIÓRA	49
6. ÁBRA: BRONZ SZAVAZÓKORONGOK.....	50
7. ÁBRA: SZAVAZÓURNA.....	50
8. ÁBRA: ARCHIMÉDÉS-PALIMPSEST.....	51
9. ÁBRA: PILLANATFELVÉTEL A PALIMPSEST SZÉTBONTÁSÁRÓL.....	51
10. ÁBRA: A LAPOK SZÉTVÁLASZTÁSA.....	52
11. ÁBRA: VIASZ ELTÁVOLÍTÁSÁNAK TECHNIKÁJA	52
12. ÁBRA: FELSŐ ÉS ALSÓ ÍRÁS LÁTHATÓVÁ TÉTELE	53
13. ÁBRA: ÁLSZÍNEZETT ALSÓ ÍRÁS	53

ELŐSZÓ

A demokrácia – mint a mindennapokban használt állam- és politikaelméleti fogalom – ókori alapokra visszanyúló fogalomtörténeti, forráskritikai, szemantikai, valamint politika- és eseménytörténeti kutatása, komparatistikai elemzése sok érdekes és a köztudatban még gyakran homályosan élő információra hívja fel a figyelmet. Emellett nemcsak jelentős ismeretanyaggal egészíti ki eddigi fogalomrendszerünket, befolyásolja a valóságokról kialakított elképzeléseinket, hanem bizonyítja azt is, hogy manapság mennyire elengedhetetlen a fogalomtörténet eredményeinek ismerete a politika- és történettudomány területén.

Fogalmaink – köztük a demokrácia – története, különböző megszakadt folytonosságokból, átvételekből, fordításokból, valamint új képződményekből (neologizmusokból) „táplálkozik”. Vannak olyan kifejezések, melyek már az ókor óta használatosak és minden nyelvben közös elméleti feltételezéseket, jelentéseket tartalmaznak.¹ Az egyes jelentésváltozásokat vizsgálva pedig megfigyelhető, hogy a fogalmak általában folyamatos jelentésbővülésen esnek át és legtöbb esetben – mint a demokrácia kapcsán is – egyre inkább elvontabbá válnak.

A demokrácia-fogalom változása a középkortól kezdve a régi nyelvi keretek átírásán, az elfelejtett tradíciók újrafelfedezésén és újraértelmezésén keresztül zajlott. Ráadásul az átmenet az egyik jelentésállapotból a másikba nem volt mindig zökkenőmentes. Főleg úgy, hogy a demokrácia fogalmának eltűnése, majd ismételt megjelenése között évszázadok teltek el és az újbóli megjelenés még radikális jelentésváltozással is együtt járt. A későbbi állapotok mindig a korábbiakra támaszkodva, önmagukat azokhoz viszonyítva jöttek létre.

Innen nézve az antik, a kora újkori és a modern demokráciák, bármennyire is különbözzenek egymástól – a tekintetben, hogy mennyire értékelték pozitívan a népuralmat vagy milyen társadalmi-politikai struktúrákra vonatkoztak – történetileg mégsem teljesen véletlenül használták ugyanazt a szót (illetve annak származékait) bizonyos jelenségeik leírására. Ráadásul a fogalmak használata során bekövetkező folyamatos jelentésmódosulások rávilágítanak arra is, hogy milyen változások zajlottak az őket használó vagy létrehozó világban. Emellett fontos megállapítani, hogy az „újra felfedezett” fogalmaink legtöbb esetben sztereotípiaként jelentkeznek és ismételt alkalmazásuk az éppen változó világ szerkezetileg hasonló mintáihoz igazodik. Így végső soron maguk a fogalom használói

¹ Kosseleck, Reinhart: *Nép, nemzet, nacionalizmus, tömeg* = http://epa.oszk.hu/00400/00414/00028/pdf/korall_37_005-015.pdf (2014. 03. 21.)

teremtenek minden fogalomnak újfajta jelentéstartalmat úgy, hogy már korábban meghatározott szakkifejezésekhez és az általuk közvetített nézetekhez fordulnak segítségért viszonyaik értelmezésben és alakításában.²

A demokrácia fogalomtörténete közel 2500 évre tekint vissza, benne jelentések és politikai helyzetek sokfélesége bontakozott ki. A demokrácia egy olyan politikatörténeti kategória, amely megjelenésekor egy helyi politikai gyakorlatot jelölt, és inkább elméleti használat jellemezte. Mára azonban egy egyetemes fogalommá vált, amely „*a politikai és társadalmi organizáció minden rendszerének tulajdonképpeni ideális*” körülírása.³ A demokrácia szónak többször akadt „ellenfele”, ma mégis ez a fajta berendezkedés a „jó politikai rendszer” mintája lett, amiben a véletlennek is jócskán volt szerepe.

Mindenesetre a politikai események sokkal gyorsabban zajlottak le, mint ahogy a szemantika képes volt változni. A fogalomtörténeti elemzések létjogosultságát láthatóan napjainkban az adja, hogy az ilyenfajta elemzések számtalan, más nézőpontból észrevehetetlen vagy érdektelennek látszó jelenség fontosságára tudják ráirányítani a figyelmet. Ugyanakkor a politikai fogalmak története sokkal inkább elméleti tevékenység, ráadásul elvontabb élményt nyújt, mint mondjuk egy háború leírása.

A tanulmányban szereplő görög nevek és kifejezések esetében a tudományos átírási rendszert részesítettem előnyben. Ettől csak akkor tértem el, ha egy idézet helyesírása ezt megkívánta. Illetve a magyarban már meghonosodott névalakok esetében tettem még kivételt (pl.: Athénai helyett Athén, hoplités helyett hoplita stb.). Ezen kívül az irodalomjegyzék összeállításakor, a felhasznált források adatainak (szerző, cím) megadásakor, a kötetekben és a könyvtári katalógusjegyzékben alkalmazott – többségében akadémiai – átírási rendszert követtem. Így a lábjegyzetben⁴ és az irodalomjegyzékben szereplő adatok átírási rendszere között eltérés van.

² Kosseleck, Reinhart: *Nép, nemzet, nacionalizmus, tömeg* = http://epa.oszk.hu/00400/00414/00028/pdf/korall_37_005-015.pdf (2014. 03. 21.)

³ Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhart: *A demokrácia*. Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest, 1999. (továbbiakban: Brunner – Conze – Koselleck, 1999.) 156–157. p.

⁴ A lábjegyzet irodalomjegyzékében tudományos átírási rendszert, a főszöveg következetessége és egységes szövegképe miatt használtam.

1. MÁS KOR – MÁS IGAZSÁG

1.1. Egy mellőzött diszciplína

A fogalomtörténet – mint a történettudomány fokozatosan bevetté vált elméleti és módszertani irányzata, aldiszciplínája – az emberi dolgok megértésében, megismerésében mára jelentős szerepet játszó nemzetközi irányzattá vált. Ezen módszer alkalmazásával a történeti forrásokban előforduló szavak és kifejezések jobb magyarázata vált lehetővé, illetve a segítségével megismerhető lett az egyes fogalmak változó tartalmi jellege. Ugyanakkor idehaza a múltértelmező tudományterületek palettájáról, feltűnően hiányzik a rendszeres fogalomtörténet-írás és kutatás. Pedig az effajta vizsgálódások láthatóan nemcsak kiegészítenek, hanem egészen új tényekre is felhívják a figyelmet, és egy új szemléletű, eddig figyelmen kívül hagyott történelmet tárnak fel.

Nemcsak a társadalom változik, hanem azok a szavak is, amelyekkel a világ és annak felépítése leírhatóvá válik számunkra. Ha pedig nem próbáljuk feltárni a fogalmak változó jelentését, akkor könnyen technikai problémáink adódhatnak a források megértésében. Lehet, hogy „csak” félreolvassuk őket, de az is előfordulhat, hogy olvashatatlanok maradnak számunkra, megfelelő háttérismeretek nélkül. Ráadásul legtöbbször hiába próbáljuk a fogalmak történetét egyszerűen levezetni a különféle társadalmi determinizmusokból, mert ezek története nem minden esetben követi a társadalmi és politikai viszonyok változásait. Ezen kívül fogalmainkban nem csak az egyszeri múlt tényei jelennek meg, hanem *„az a sajátos mód is, ahogy a nyelv elrendezi tapasztalatainkat: megismételhetővé, összehasonlíthatóvá, kategorizálhatóvá teszi az egyedit, kapcsolatokat teremti térben és időben távoli dolgok között, lehetőségeket tár fel, és strukturálja gondolkodásunkat.”*⁵

De miért is fontos, illetve szükséges a fogalomtörténeti kutatásokban a szavak és a történeti valóság közötti viszony (szemantika), valamint a történeti változás értelmezése? Erre a régebbi korok politikai fogalmainak kutatása kapcsán lehet a leginkább választ adni.

Ugyanis a kutatások kezdetén a felhasznált forrásokban különböző szavakkal lehet találkozni. Egyszerű dolgunk van, ha mindezekről pontosan el lehet dönteni, hogy mely fogalom megjelölésére szolgálnak. Azonban előfordulnak olyan esetek is, amikor egy ismert fogalom jelölésére nem lehet találni egy ma használatos szót a forrásokban. Ekkor felmerül a kérdés, hogy vajon nem volt-e ugyanannak a fogalomnak a jelölésére, valamilyen másik szó

⁵ Szabó Márton – Szücs Zoltán Gábor: *Fogalomtörténeti perspektívák* = <http://epa.oszk.hu/00900/00995/00026/pdf/szabomszucs11-2.pdf> (2014. 02. 15.)

abban a korban. Vagy mondjuk, ha egy jelenségre több különböző szót találunk, akkor nem lehetséges-e, hogy az általuk jelölt fogalom mégis ugyanaz. Emellett, ha egy szó az addigiaktól egészen eltérő szövegkörnyezetekben bukkan fel, akkor felmerül a gondolat, hogy ugyanaz a szó esetleg különböző fogalmakra is utalhat. De ezek után, akkor hogy kell vizsgálni a fogalmakat? Milyen vizsgálatok segítségével lehet a legkönnyebben a források szavaiból rekonstruálni az azokban megjelenő fogalmakat?

Erre a választ Reinhart Koselleck és társai adták meg fő történeti munkájukban, még a 19. század folyamán. Ők nagy hangsúlyt fektettek a fogalmak onomasziológiai és szemasziológiai vizsgálataira. Előbbi az ugyanarra a fogalomra utaló szavak (szinonimák) összegyűjtését jelenti, utóbbi pedig egy szó összes lehetséges jelentésének kutatását.⁶ Mindemellett megállapították, hogy a fogalomtörténeti kutatásoknak csak akkor van értelmük, ha a fogalmaknak van történetük, azaz, ha van valamiféle történeti korokon átívelő viszonyrendszerük. Ugyanis a fogalmak jelentésváltozása a használatuk, eltűnésük és jelentésük, vagyis a történeti idők változásának függvénye. Mindezt bizonyítva elmondható, hogy, ha a modern demokráciának nem lenne köze a kora újkori demokrácia fogalmához vagy az antikvitáshoz, akkor nem is lenne értelme a különböző korszakok fogalomhasználatait egymás mellé helyezni, legfeljebb annak demonstrálására, hogy helytelen dolog egy fogalmat a múltja alapján magyarázni.

1.2. Egy új politikai rendszer: a demokrácia

A görög demokrácia működésének megértéséhez először szükséges a fogalommal összefüggő – rokon/helyettesítő – eszmék meghatározása és értelmezése, mivel a régi és a modern idők demokrácia-felfogásai, a fogalmak időben változó jellege jelentős tanulságokkal szolgál. A későbbiekben ezek döntik el, hogy mi várható el egy demokráciától. Egyáltalán mi ez a politikai rendszer, vagy minek kell lennie? Mikor jött létre, hol és milyen körülmények között?

1.2.1. Nomos, eunómia és izonómia

A demokrácia politikai rendszerbe való megjelenéséhez, betagozódásához vissza kell nyúlni az archaikus időkre, a fogalom megszületésében fontos szerepet játszó eszmék magyarázata és működése miatt. Az archaikus időkben a közösség rendjét vallásos alapú jog, szokás,

⁶ Szabó Márton – Szűcs Zoltán Gábor: *Fogalomtörténeti perspektívák.* = <http://epa.oszk.hu/00900/00995/00026/pdf/szabomszucs11-2.pdf> (2014. 02. 15.)

hagyomány összefoglalóan nomos⁷ határozta meg, melyre ekkor egész Hellás eszméje épült.⁸ Mindez megjelenhetett természeti törvény formájában, szakrális rendként, vagy Zeus által megkívánt magatartásként is. A nomos minden esetben az adott polisban élő polgárokra érvényes – akár írott, akár íratlan – szabályrendszer volt, mely alulról építkezve fokozatosan alakult ki. Így nem kívülről erőltették a közösségre, hanem megegyezés, konvenció révén jött létre. A társadalom minden tagja elfogadta és érvényesnek ismerte el önmagára nézve. Az erős hagyományok miatt pedig megsértése büntetést vont maga után.⁹

Az i. e. 6. században, használatban volt az ún. eunómia (jólrendezettség, jog) fogalma is.¹⁰ Ez a fennálló rend pozitív tartalmú megjelölésére szolgált, azt hangsúlyozva, hogy a rend létezik – nem azt, hogy jó is. Minden, mely ezzel szemben állt vagy eltávolodott a rendtől – például a zsarnokság – anómiaként, dysnómiaként vagy kakonómiaként, tehát az eunómia meglétének pusztá tagadásaként jelentkezett.¹¹ Ez alapján különböztettek meg törvényes vagy törvénytelen uralmi formákat. Ekkor – mennyiségileg elkülönítve – csak az egyetlen úr hatalma állt szembe a többek uralmával. Több államrendet nem különítettek el.¹² Az alkotmányoknak, mint uralmoknak – egyetlen személy, néhányak, többek vagy mindenki vezető szerepének – a megértéséhez csak az i. e. 5. században jutottak el és ekkor csoportosították őket az uralom alanyainak szempontjából.

A korábbi rendben i. e. 500 körül változás állt be. Azok, akik korábban nem vettek részt a polis irányításában, ekkor a politikai jogok egyenlőségét követelték, hozzáférést a népgyűléshez, a bíróságokhoz és hivatalokhoz, úgy mond a szólás szabadságát (iségória) kívánták.¹³ Végül egyre szélesebb rétegek önállósultak, átvették a közösség felügyeletét, egyfajta jogi egyenlőséget teremtve. Ezzel az állam önmaga ura (autokrator eautés) lett.¹⁴ A változást jelezve terjedt el az ún. izonómia fogalma, mint „az állampolgári jogegyenlőség rendje”. De a

⁷ Nomos = tisztel, vél, elfogad. Emellett olyan jelentése is volt, mint dallam, hangnem illetve a zene törvényei. Ebben az értelemben elsősorban Platón használta, azokra az időkre vonatkoztatva, amikor a zenei műfajoknak még megvoltak a természetes formai határai, a tudatlan tömegek nem sértették meg a zene törvényeit (paranómia). Idővel a nép viszont felismerte, hogy a zenében saját maga is képes megítélni különböző alkotásokat. Ez a nép politikában való megjelenésében is döntővé vált. Platón, *Törvények* 700a-e.

⁸ Brunner – Conze – Koselleck, 1999. 10. p.

⁹ Pethő Sándor: *Démós vagy Deus. A szuverenitás két modellje a nyugati politikai gondolkodásban*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. (továbbiakban: Pethő, 2001.) 24-25. p.

¹⁰ Egyfajta mértékként, eszményként kell felfogni. Brunner – Conze – Koselleck, 1999. 10. p.

¹¹ Pethő, 2001. 46. p. illetve 56. p.

¹² Brunner – Conze – Koselleck, 1999. 8-9. p.

¹³ A szólásszabadság = az egyén szabad részvétele a kollektív döntéseket megelőző nyilvános vitákban. Paczolay Péter – Szabó Máté: *A politikatudomány kialakulása. A politikaelmélet története az ókortól a huszadik századig*. Korona Kiadó, Budapest, 1996. (továbbiakban: Paczolay – Szabó, 1996.) 24. p.; Finley, Moses: *Politika az ókorban*. Európa Kiadó, Budapest, 1995. (továbbiakban: Finley, 1995.) 67. p. illetve 292-293. p.

¹⁴ Aristotelész, *Az athéni állam* XX. 3-4.; Thukydides, III. 62.

politikai rendszer egészének egyensúlyi helyzetét is ezzel jelölték.¹⁵ A későbbiekben ezen új rendet a „népuralom” néven aposztrofálták. Az még nem állapítható meg pontosan, hogy mikor kezdték használni ezt a fajta megjelölést.¹⁶

Az izonómia¹⁷ érvényesülésének kezdeti idejében – ahogy az eunómia során is – még csak két államformát – törvényes és törvénytelen – különböztettek meg. Viszont ekkor már a démos uralma volt az egyetlen, legitim uralmi forma, mint olyan nomos, ami az általános elé helyezte a döntéseket, ahol a hatalom egyenlően oszlott el és, ahol a szabadság uralkodott.¹⁸ Vele szemben állt az önkényen alapuló zsarnokok (tyrannoszok) és monarchák uralma. Azonban egy idő után megjelentek a régi rend képviselői, az arisztokraták, a maguk uralmi formájával.¹⁹ Ők a néppel szemben saját hatalmukat tekintették legitimnek, míg a népet a csőcselék uralmának.²⁰ Ezek után – az i. e. 5. század közepére – a demokrácia tartalma is új értelmet nyert, különösen Athénban. A nép idővel egy tömegként reagált a változásokra, könnyű volt félrevezetni őket, főleg tudatlanságuk és féktelenségük okán. Ráadásul a nép gyakran csak egyetlen politikai irány követésével azonosította magát.²¹

Ekkor kezdték az egyes alkotmányokat (politeia), már nemcsak az intézmények vagy a polgárjogot gyakorlók száma alapján csoportosítani, hanem az eltérő gondolkodásmód, életmód, polgári erény és a törvények is meghatározóvá váltak.²² Az új felosztások alapján, az addig demokráciának tekintett formák sokszor oligarchikusnak vagy vegyesnek minősültek. A hármas felosztása már nem volt elegendő, mivel az i. e. 4. század elejére felismerték, hogy ugyanazon államforma eltérő fejlődésen mehet át az egyes politikai, morális sajátosságoktól függően.²³

¹⁵ Brunner – Conze – Koselleck, 1999. 10. p.; Pethő, 2001. 55. p.

¹⁶ Aischylos i. e. 464-ben, *Oltalomkeresők* c. művében kiemelte, hogy Argosban a démos uralkodik. Vagyis az i. e. 5. század közepére a demokrácia már államformaként létezett. Aischylos, *Oltalomkeresők*, 397-401.

¹⁷ Nem egy sajátos alkotmányt inkább mértéket jelentett, amihez az alkotmányokat viszonyították, és amelynek épp a demokrácia felelt meg, mint a legjobb rend. Brunner – Conze – Koselleck, 1999 13. p.

¹⁸ Athénban ez egybeesett Kleisthenész reformjainak idejével. Hérodotos, V. 92.; Pethő, 2001. 50. p.

¹⁹ Brunner – Conze – Koselleck, 1999. 8. p.

²⁰ A szegény, tudatlan, féktelen nép uralmát hangsúlyozza Pseudo-Xenophón, *Az athéni állam* című munkája, I. 1. illetve I. 7. részleteiben.

²¹ A politikai irány módosítása, ezért gyakran együtt járt az alkotmány megváltozásával is. Brunner – Conze – Koselleck, 1999. 13-14. p.

²² Platón mennyiségileg, Aristotelész inkább minőségileg csoportosította az alkotmányokat. Ez azért fontos, mert a számok önmagukban nem mondanak semmit. A gazdag többség uralma nem demokrácia, ahogy a szegény kisebbség uralma sem oligarchia. Mivel a demokrácia a szegények, az oligarchia a gazdagok kormányzata. Ross, David: *Aristotelész*. Osiris kiadó, Budapest, 2001. (továbbiakban: Ross, 2001.) 336-338. p.

²³ Többben az alkotmányformák elhajlásait is felfedezték (Thukydidész) később ennek kapcsán jött létre Platón és Aristotelész rendszere az alkotmányformák jó és rossz (korcs) voltáról.

1.2.2. Démos értelmezések

A demokrácia²⁴ szó kezdettől fogva láthatóan a politikai rendszer szintjén jelent meg, egy társadalmi rendet, államformát majd kormányformát jelölt és jelöl ma is. Szó szerint értelmezve a demokrácia a nép hatalma (demos + kratos), a nép kormányzása vagy bővebben kifejtve az a politikai rendszer, ahol minden hatalom a népből meríti legitimitását, ahol minden hatalmat a nép maga vagy képviselői gyakorolnak.²⁵ Azonban részletesebben megvizsgálva a démos fogalmát,²⁶ a ma közismert és nyelvhasználatunkban alkalmazott jelentések mellé egészen eltérő tartalmak és értelmezések is társíthatók.

A démos kifejezést már az i. e. 5. században is többféleképpen használták és definiálták. Legkorábbi megjelenésekor falut, faluközösséget jelölt. A kleisthenési reformot követően Athénban a polis legkisebb területi egységeként, kerületeként vált ismertté, amelyekből a trittysők összeálltak. Ekkor a démos egyfajta közvetítő egység volt az állam és polgárai között.²⁷ Emellett társadalmi és politikai alapegység funkcióját is betöltötte. Fontos alkotórésze volt az athéni demokráciának, ugyanis a démos közössége és tisztviselői valamilyen formában mindig részt vettek az athéni politikai életben, felkerültek a polgárok listájára és gyakorolhatták politikai jogaikat.²⁸ Kleisthenés demokratizálta a polis közigazgatási szerkezetét azzal, hogy „démosainak” széleskörű jogokat biztosított a közigazgatási ügyek intézésében.²⁹

A démos intézménye ugyanakkor stabilnak és tartósnak bizonyult, még a klasszikus kort követően is. Ennek oka, hogy a démos tulajdonnal is rendelkezett/rendelkezhetett (túl az egyes polgárok magántulajdonain).³⁰ Ilyen volt a megművelhető föld, a legelő, a szentély egy hozzá tartozó körzettel vagy sajátos tulajdon volt az agora³¹ is, valamint a természeti képződmények – pl.: forrás, barlang, bánya.³² Továbbá a tulajdon formáját képezték az

²⁴ Változást mutat, hogy jóval korábbi mon-archia és olig-archia fogalmaktól eltérően a nép uralmát a „–krácia” összetétellel jelölték. Brunner – Conze – Koselleck, 1999. 8. p.

²⁵ Manent, Pierre: *Politikai filozófia felnőtteknek. A demokratikus társadalom látlelete*. Osiris kiadó, Budapest, 2003. (továbbiakban: Manent, 2003.) 27. p.

²⁶ A kratos fogalma kevésbé szorul magyarázatra, mivel mindig a politikai hatalom eszméjét kapcsolták hozzá. Bár a hatalom fogalmát más szavakkal is ki lehet fejezni, mint geras, vagy dynamis. Brunner – Conze – Koselleck, 1999. 8-9. p.

²⁷ Németh György: *A polisok világa. Bevezetés az archaikus és koraklasszikus kori görög társadalomtörténetbe*. Korona Kiadó, Budapest, 1999. (továbbiakban: Németh, 1999a.) 93. p.

²⁸ Nemes Zoltán: *Az attikai démosok köztulajdonához*. In: Sarkady János (szerk.): *Az antik társadalomtörténet problémái*. Debrecen, 1982. (továbbiakban: Nemes, 1982.) 96. p.

²⁹ Németh, 1999a. 94. p.

³⁰ Athénban ez nem meglepő, mivel a démosokon kívül más társadalmi egységek, mint pl.: a phylék, a trittysők valamint kultikus és egyéb társulások is rendelkezhetek önálló tulajdonnal. Nemes, 1982. 86. p.

³¹ Az agora, mint tanács tér és piactér egyszerre volt a politika és kereskedelem színtere. A feliratok tanulsága szerint a démosokon belül létezett még egy, az agorához hasonló, csak jóval beépítettebb közterület is az ún. leskhé. Nemes, 1982. 87-88. p.

³² Ez nem nemesfémháza, mert azok közvetlenül az állam tulajdonában voltak. Nemes, 1982. 88. p.

ingatlanok is, mint színház, oltár, középületek, oszlopcsarnokok, utak, közművek.³³ Az utolsó kategóriába az ingóságok tartoztak úgy, mint pénz (befektetések, esetleg kölcsönadás), vagyontárgyak, bérbeadás, idegenek adója, bírságjogból és zálogosítási jogból származó jövedelem, illetve felajánlások.³⁴

Ezen tulajdonok miatt a démosok, a politikai rendszertől akár elkülönülve is életképesek voltak. Démosgyűléseik jelentős szabályzatokat hoztak létre a köztulajdonok felhasználásáról, döntéseiket kőbe vésték és közszemlére tették. A végrehajtásáért a tisztviselők voltak felelősek, ezek elszámoltatásakor folyamatosan felülvizsgálták a démos tulajdonát és, ha szükséges volt újabb határozatot hoztak.³⁵ Mindezek miatt az attikai démosokat miniatűr polisokként is szokás említeni, mivel az önálló vallásgyakorlat, határozatok hozása, önálló pénzügyi döntések, az agora vagy színház építése, a démostagok kitüntetésekkel való jutalmazása, mindenesetben egy fejlett polis sajátosságai voltak. Bár a démosok autonómiájának voltak határai. Ugyanis önálló külpolitikát nem folytathattak és pénzügyeiket is bizonyos tekintetben alá kellett rendelniük Athén kívánságainak. A katonailag veszélyeztetett démosok erősítései pedig a polis hatáskörébe tartoztak. A démos feliratainak i. e. 300 utáni hiánya jelzi, hogy ekkor már hanyatlásnak indult a polis ezen jellegzetes része. Bár az athéni politikusok továbbra is megjelölték nevük mellett démosuk nevét.³⁶ A démos végső soron egy sajátos mikroközösség volt, amelynek fennmaradását a köztulajdonból származó stabilitása eredményezte.

A démos ezen kívül jelentette még a mai értelemben is használt köznépet, szembeállítva akkor az arisztokratákkal. De olyan értelemben is használták, mint népgyűlés. Ezt bizonyítják az ekklesia határozatainak kezdő formulái: „Így határozott a bulé és a démos.”³⁷ Az ókorban Aristotelész a nép megjelölésére az ethnos kifejezést használta, mint olyan emberi közösséget, amely nagyobb a városállamnál, de fejletlenebb és kezdetlegesebb annál. A démos fogalmával ő kifejezetten a szegényeket jelölte a városállamon belül.³⁸ Más források tanulsága szerint a démos fogalmát gyakran a polgárok összességével párosították (*plethos, plenum*), de olyan jelentésben is használták, mint a polgárság egésze vagy egy része (ez esetben a legméltóbbaké a legnagyobb befolyás),³⁹ esetleg a sokaság (*hoi polloi* – a széles

³³ Nemes, 1982. 89. p.

³⁴ Nemes, 1982. 90. p.

³⁵ Németh, 1999a. 93-94. p.

³⁶ Boardman, John – Griffin, Jasper – Murray, Oswyn (szerk.): *Az ókori görögök és rómaiak története*. Maecenas, Budapest, 1996. (továbbiakban: Boardman – Griffin – Murray, 1996.) 153-154. p.

³⁷ Pethő, 2001. 32. p.

³⁸ Aristotelész, *Politika* I. 2.

³⁹ Brunner – Conze – Koselleck, 1999. 19-20. p.

tömeg)⁴⁰ vagy *hoi pleiones*, a népgyűlés rendszerinti többsége.⁴¹ Ugyanakkor a fogalomnak létezett olyan megjelölése is, hogy csöcselék (*okhlos*) vagyis a műveletlen (*apaideszia*), tudatlan (*amathia*) és zabolátlan nép, akiket a demagógok irányítanak.⁴²

Mindent egybevetve látható, hogy a fogalomnak legalább fél tucat elképzelhető meghatározása létezett, de nem mindegyik definíció alkalmas arra, hogy a demokrácia tartalmát lefedje. Az sem véletlen, hogy a mai nyelvhasználatban (akár az ókorban is) többnyire a nép fogalmával kapcsolják össze a démos kifejezést. Ezen értelmezés mentén továbbhaladva ugyanis újabb érdekes bizonyítékok tárulhatnak fel a demokrácia működéséről, alapjairól.

1.2.3. Egy új fogalom születése

A politika, a demokrácia kezdeteit klasszikus módon az i. e. 5. századi Athénnal szokás megjelölni. Érdekes azonban, hogy Spárta, a politikai fejlődés nyomvonalán, némely állomásokat hamarabb ért el, mint Athén. Mindezeket forrásaink igazolják. A démos (nép) és kratos (politikai hatalom) kifejezések, ugyanis már jóval korábbi szövegekben, vagyis a korábbi politikai gondolkodásban is léteztek, semhogy Athénhoz köthetnénk kialakulásukat.⁴³

Mindezek bizonyítására három szövegrészlet áll rendelkezésre, közülük kettő az i. e. 8. és 7. századi Spártából, ahol a népgyűlésnek már ekkor rendszeresen üléseznie kellett. A szövegek érvénye és értelme néhol vitatható, de együttvéve bizonyítják, hogy a démosnak már az athéni, kleisthenési izonómia és a periklési demokrácia előtt is megvolt az igénye arra, hogy a korábbinál jóval szélesebb rétegek érvényesüljenek a politikai életben, részesüljenek a kratosból vagy annak kizárólagos hordozói legyenek.⁴⁴

Az első szövegrészlet a lykurgosi Rhétra cruxa,⁴⁵ az i. e. 8. századból. Ez előírta, hogy a királyokkal együtt, a gerusia időnként tartson népgyűléseket az egyes benyújtott javaslatok

⁴⁰ Aristotelész a sokaság fogalma felől közelítette meg a demokráciát, mint a sokak kormányzásának rossz, korcs változata, amelyben mindenki csak saját érdekében kormányoz. Xenophón a demokrácia szót negatív, szidalmazó kifejezésként használta, mindig a demagógokkal, szegényekkel, árulással és göggel azonosította. Szerinte ebben a rendszerben mindenből lehet vezető. Aristotelész, *Politika* III.7.; Xenophón, II. 3. 48.

⁴¹ Pseudo-Xenophón határozta meg, hogy a demokráciában a hitványaknak (ponéroi) jobban megy a soruk, mint a nép (démos) előkelőinek (khréstoi). Ugyanakkor az előbbieket alkotják a sokaságot a polisban vagyis a démos szinonimájaként a *hoi polloi* kifejezés is használható. Pseudo-Xenophón, I.1.

⁴² Sartori, Giovanni: *Demokrácia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. (továbbiakban: Sartori, 1999.) 20-21. p.; Pethő, 2001. 32. p.

⁴³ A démos és kratos, mint szóösszetétel csak később, közel két évszázad múltán jelent meg, minekután kezdetben csak egymás szinonimái, kiegészítő fogalmai voltak.

⁴⁴ Németh, 1999a. 273. p.

⁴⁵ Ez az egyetlen hivatalos, a delphoi Apollón által is jóváhagyott alkotmányjogi nyilatkozat. Plutarchos, *Lykurgos* 6.; *A nagy Rhétra és a Rhétra kiegészítése*. In: Németh György (szerk.): *Görög történelem*. Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. (továbbiakban: Németh, 1999b.) 80-83. p.

elvetéséről vagy elfogadásáról.⁴⁶ Tehát Spártában a damos⁴⁷ kratost – valamiféle politikai hatalmat és döntési jogot – birtokolt.⁴⁸ Viszont ezen megjelölés alapján a damos politikában való részvétele a gerusiától (ill. a királyoktól) függött, amennyiben ők összehívták a népgyűlést. Ezért a damos hatalma, szuverén politikai részvétele korlátozott volt, mert csak két jogosultságuk létezett. Először is, ha összehívták a népgyűlést joga volt ott megjelenni, másodsor a közzétett javaslatokat megvitatni, vagyis elfogadni vagy elutasítani.⁴⁹ Jól látható, hogy itt a kratos még nem egy általában vett néphatalmat jelölt, hanem a népnek egy olyan jogát, hogy volt lehetősége időnként részt venni a politikai életben, amennyiben mások ezt biztosították számára.⁵⁰ A Rhétra annyiban előrelépés, hogy a hatalomban a királyok és a vének tanácsa mellett megjelent a nép, mint lehetséges döntő tényező. Az már kérdéses, hogy a nép döntései, elutasításai mennyire valósultak meg a gyakorlatban.

A második szöveghely Tyrtaios Eunómia (vagy Politeia)⁵¹ című elégiája az i. e. 7. századból. Ez a spártai Rhétra nyomatékosítása, kifejtése, egyfajta értelmezése.⁵² Hitelessége kétséges, mert a kérdéses szövegrészt későbbi betoldásnak tartják, illetve nem bizonyos, hogy Tyrtaios érdemi javítások nélkül közölte volna az eredeti szöveget.⁵³ Az elégiában szerepeltek a királyok és a gerusia is. Majd ezután egy olyan tanácsadó testületről esett szó, melynek javaslattételre vonatkozó joga volt, de végleges döntési joga még továbbra sem. Mindenesetre javaslatainak összhangban kellett állniuk a damos érdekeivel, valamint mértéktartónak és helyesnek kellett lenniük, mert máskülönben összeütközésbe kerülhettek a damossal. Ráadásul – és ez jelenti az előrelépést – a damos döntési joga, mint isteni akarat jelent meg, ami jelentős nyomatékot adott a damos döntéseinek elfogadásához, mivel az isteni döntéssel csak kevesek szálltak szembe.⁵⁴ Tyrtaios végül is a damos politikai jogainak érvényesítéséért szállt síkra. A Rhétrával ellentétben, amelyben a nép hatalma még korlátozott volt, nála teljes érvényt nyert.⁵⁵

⁴⁶ Ezen alkotmányjogi felirat erősíti meg igazán, hogy a demokrácia bölcsője nem Athén volt, mivel Spárta (és rajta kívül több polis pl.: Argos, Chios, Milétos) megelőzte bizonyos intézkedésekben és Athénban hasonló lépés csak i. e. 508-ban Kleisthenés idejében volt.

⁴⁷ A damos a spártai démos megjelölésére szolgál.

⁴⁸ Plutarchos, *Lykurgos* 6.

⁴⁹ Hahn István: *Démos és kratos*. In: Sarkady János (szerk.): *Az antik társadalomtörténet problémái*. Debrecen, 1982. (továbbiakban: Hahn, 1982.) 11. p.

⁵⁰ Hahn, 1982. 12. p.

⁵¹ Kérdéses, hogy melyik megnevezés a helyes. Vannak összefoglaló munkák, melyekben különállónak tekintik a két költeményt, máshol azonosnak. Aristotelész *Politikájában* csak az Eunomia elnevezést használja. Aristotelész, *Politika* V. 7.; Hahn, 1982. 25. p.

⁵² A Rhétra kiegészítését közli: Plutarchos: *Lykurgos* 6.; *Tyrtaios verse*. In: Németh, 1999b. 84-85. p.

⁵³ *Lykurgos* – Plutarchos által közölt – alkotmányának részletei, nem egyeznek mindenben a tyrtaios elégia tartalmával. Plutarchos: *Lykurgos* 6.; *Tyrtaios verse*. In: Németh, 1999b. 84-85. p.; Hahn, 1982. 9-11. p.

⁵⁴ Hahn, 1982. 14-15. p.

⁵⁵ Hahn, 1982. 17. p.

A harmadik részlet már Athénhoz, azon belül Solónhoz kapcsolódik. Solón elégiájában, saját tevékenységét már visszamenőleg értékelte és meghatározta viszonyát az athéni démoshoz és annak követeléseivel. Ezen sorok Aristotelés és Plutarchos közlésében is fennmaradtak némi különbséggel.⁵⁶ Aristotelés a *kratos* szó helyett, a hatalmat a „*geras*” kifejezéssel jelölte.⁵⁷ A szöveg tartalmát tekintve: „... *adtam a népnek, amennyi megilleti, annyi hatalmat nem csorbítva becsét, meg se tetézve nagyon.*”⁵⁸ Ugyanakkor Solónnál a *kratos* kifejezés két másik fogalommal is párosítható. Az egyik a dinamis vagyis politikai hatalom, a másik a *chrémata* vagyis gazdasági egyenlőség, hatalom. Solón ügyelt arra, hogy viszonylag széles, de semmiképpen sem korlátlan hatalmat adjon a démos kezébe. Ezért a *kratos* elérésének módját és mértékét, vagyis korlátlan megvalósulását korlátozta, mivel enélkül a derekak és a hitványak egyenlő részt kapnának a hatalomból. Az így létrejövő rendszert pedig csak erőszakosan tyrannikusan lehetne kormányozni.⁵⁹ Plutarchostól tudjuk, hogy Solón ismerte a spártai Rhétra szövegét, amit láthatóan mintának használt saját reformjaihoz.⁶⁰

Ezen három szövegrészletből annyi megállapítható, hogy a démosnak az a fajta törekvése, hogy részesüljön a *kratos*ból és legyen döntési joga már az i. e. 8. század óta központi kérdés volt, Hellás különböző polisaiban. Nyilván kérdéses, hogy ennek mennyiben volt reális lehetősége. Mindenesetre a nép egyre szélesedő hatalmában Spárta egyfajta mintát teremtett, amelyet teljes mértékben egy arisztokratikus társadalomban nem lehetett megvalósítani. Bár Spárta és Lykurgos törvényalkotó tevékenységét Plutarchos révén Platón, valamint Aristotelés is kiemelte és példaértékűnek tartotta.⁶¹ Mindannyian a mikté politeia (kevert alkotmány) mintájának tekintették, ahol a demokrácia – monarchia – arisztokrácia elemei keverednek, melyet leginkább az intézmények rendszerében (ephorosok – királyok – gerusia) lehet felismerni. Platón ugyanakkor hangsúlyozta a Törvényekben, hogy ezt a rendet nem sikerült egész Hellásra átvétnie. Emellett kiemelte, hogy Spártát többször akadályozta meg politikai rendszere a perzsák feletti győzelemben és az Athénnal vívott harcokban.⁶²

A spártai damos politikai aktivitásának mintáját az i. e. 7. században egyre több polis követte például Chios és Dréros⁶³ illetve később Athén. Fontos kiemelni tehát, hogy Athén

⁵⁶ Aristotelés, *Az athéni állam* XII. 1.; Plutarchos, *Solón* 18.

⁵⁷ Hahn, 1982. 10. p.

⁵⁸ Plutarchos, *Solón* 18.; Aristotelés, *Az athéni állam* XII. 1.

⁵⁹ Hahn, 1982. 22-23. p.

⁶⁰ Plutarchos, *Solón* 16.

⁶¹ Plutarchos, *Lykurgos* 7.; Platón, *Törvények* 699a-e; Aristotelés, *Politika* II. 5.

⁶² Platón, *Törvények* 699d-e

⁶³ Itt már léteztek külön szervezeti egységként. ún. „népvezetők”, akik az arisztokratikus hatalom mellett tevékenykedtek. Hahn, 1982. 21-22. p.

minden esetben csak átvevő volt, nem kezdeményező. De mégis ebben a polisban nyert igazi tartalmat a démos hatalma, először a kleisthenési izonómia eszméjében, majd a periklési rendszerében.⁶⁴ Athénban öntudatot a népnek a perzsák feletti győzelem adott és ezzel megnövelte politikai aktivitásuk igényét is. Mindezek után érdekes és továbbgondolásra ad okot Periklés gyászbeszédének tartalma. Eszerint: „*Olyan alkotmánnyal élünk, amely nem igazodik szomszédaink törvényei után, s inkább mi magunk szolgálunk például, mintsem hogy utánoznánk másokat. A neve pedig, mivel nem kevesekre, hanem a többségre támaszkodik: demokrácia.*”⁶⁵ Periklés igyekezett hangsúlyozni Athén térségben betöltött vezető szerepét, még azzal is, hogy a demokrácia eredetét, vagyis a démos kratosból való érvényesülésének kezdeteit saját polisára vetítette vissza, ezzel megalapozta a birodalmi demokrácia eszméjét.⁶⁶

Rajta kívül azonban mások is mély athéni gyökereket kreáltak a demokráciának. Hérodotos tényként közölte, hogy Athénban már Kleisthenés idejében néphatalom volt, ugyanúgy ahogy a kis-ázsiai ión városokban is ezt vezettek be, miután elűzték a tyrannosokat.⁶⁷ Isokratés az i. e. 4. században úgy vélte, Kleisthenés csak újraalapította a demokráciát a tyrannis bukása után, valójában szerinte Solón volt az alapító. Démostenés pedig magát Théseust, a mitikus királyt is a demokrácia atyjának tekintette.⁶⁸ A demokrácia szót és annak tartalmát i. e. 464-ben Aischylos *Oltalomkeresők* című tragédiájában már több helyen feltüntette.⁶⁹

- „*Egyhangú volt a döntés, (...) jobb kezét fellendítette mindahány, hogy reszketett az éther úgy szavazta meg, (...) ember meg nem sérthet itt, el nem ragadhat ittlakó, (...) ha ránk támadna nyers erő, ki nem segít nekünk a polgárok közül, az becsstelen legyen, s száműzze őt a nép.*”⁷⁰
- „*... szilárd s erős e néphatározat (...) magad hallod szabad száj érthető szavát.*”⁷¹

Aischylos tragédiáiban többször még a görögség távoli múltjába, a mykénéi korra is visszavetítette a népuralom eredetét.⁷² Mindenesetre a demokrácia kezdetben úgy jelent meg,

⁶⁴ Hahn, 1982. 24. p.

⁶⁵ Thukydides, II. 37.

⁶⁶ Hornblower, Simon: *A demokratikus intézmények létrehozása és fejlődése az ókori Görögországban*. In: Dunn, John: *A demokrácia. Befejezetlen utazás Kr. e. 508 – Kr. u. 1993-ig*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1995. (továbbiakban: Hornblower, 1995.) 27. p.

⁶⁷ Hérodotos, VI. 131.

⁶⁸ Ezt az 1970-es és 80-as években történelmietlennek nyilvánították. Németh, 1999a. 273. p.

⁶⁹ Mindezt Argos kapcsán tette, de ekkor már Athénra is érvényesek a leírtak.

⁷⁰ Aischylos, *Oltalomkeresők* 605-614.

⁷¹ Aischylos, *Oltalomkeresők* 945-949.

⁷² Hahn, 1982. 7. p.

mint identitástudat, társadalmi rend és nem úgy, mint a hatalomgyakorlás egy módja, vagy maga a hatalombirtoklás.⁷³

Athénban a demokratikus intézmények kialakulásának folyamata csak Solón reformjaival, a rabszolgaság eltörlésével kezdődött az i. e. 6. század elején. A demokratizálódást folytató Kleisthenés idején a demokrácia még kritikus, dehonesztáló kifejezés volt, a vidéki rokonok hatalmával párosították.⁷⁴ Csak az i. e. 5. század közepére vált széles körben használatossá a fogalom és ekkor kristályosodott ki mélyebb tartalma is. Először pedig csak Periklész idejében alkalmazták hivatalosan, az athéni és a többi hozzá hasonló államrend jellemzésére.⁷⁵

A demokrácia alatt ekkor egy olyan társadalmat értettek, amely szabad, nem nyomta el semmilyen politikai hatalom vagy valamilyen szűk körű oligarchia sem. Olyan kormányzati rendszer, amelyben a döntéseket a közösség hozta, ahol a kormányzók felelősek voltak a kormányzottaknak. Az athéni demokrácia nem tisztelte az egyént; inkább gyanakvás jellemezte vele szemben. Bizalmatlan, féltékeny volt minden kiemelkedő egyéniségre, elismerésükben szeszélyes, üldözésükben kíméletlen.⁷⁶ Olyan közösség volt, amelyben a száműzetés nem büntetésnek, hanem elővigyázatosságnak számított. Olyan demokrácia, amely azért űzte el embereit, mert nem kívánta megengedni, hogy az egyik polgára külön legyen a többinél. Itt az állam állt a polgárok szolgálatában és nem fordítva.⁷⁷

A demokrácia elve szerint senki sem ruházhatja fel magát hatalommal, senki sem kiálthatja ki önmagát vezetőnek és nem is örökölheti a hatalmat csak, ha mások elismerik és hatalomba iktatják.⁷⁸ Ha ezt az egyezséget megsértik vagy kieroszakolják, a demokrácia megszűnik létezni.

⁷³ Hegedős Soma: *Eltérő demokrácia-felfogások az antikvitástól az újkorig.* = <http://jesz.ajk.elte.hu/hegedos52.pdf> (2013. 11. 26.)

⁷⁴ Hornblower, 1995. 23. p.

⁷⁵ Brunner – Conze – Koselleck, 1999. 7. p.

⁷⁶ Sartori, 1999. 119-120. p.

⁷⁷ Sartori, 1999. 28-29. p.

⁷⁸ U. o. 10. p.

2. A DÖNTÉS JOGA ÉS MECHANIZMUSAI

2.1 A szuverenitás

A demokrácia fogalma ma szorosan összekapcsolódik a szuverenitás fogalmával is, azzal, hogy ki gyakorolja a főhatalmat. Ezen kérdéssel, vagyis, hogy honnan ered a főhatalom már az ókori filozófusok is foglalkoztak. Azzal is, hogy mindez milyen viszonyban áll az egyénnel, valamint, hogy milyen a kormányzás ideális formája. Ennek kapcsán fontos kérdés volt, hogy kié legyen a döntés joga a polisban.⁷⁹

Azonban felmerül a kérdés, hogy beszélhetünk-e, a szuverenitás kérdéséről az ókori Athénnal kapcsolatban? Ebből a korszakból konkrét szuverenitáselmélet nem maradt fenn. Biztonsággal az sem dönthető el, hogy a korabeli nyelvhasználat milyen kifejezést használt, arra az államelméleti fogalomra, amit – Bodin óta – szuverenitásnak nevezünk. Az mindenesetre megállapítható, hogy a korszak ismerte a szuverenitás problémáját. Tartalmáról, azért lehet képet alkotni, mert az i. e. 6. és 4. század között, e szuverenitás alanya fokozatosan, maga az athéni nép lett.

2.1.1. A hatalom kritériumai

A szuverenitás elméletét átfogóan Jean Bodin fejtette ki az újkorban. A fogalom a francia uralkodók „felség” (souverain) megszólításából ered, mely egy állam állandó és abszolút hatalma, vagyis a parancsolás legfőbb hatalma.⁸⁰ A szuverenitás a politikai közösség lényegét alkotja; valamiféle egységes uralom, amely nem egy uralkodói dinasztiahoz, hanem magához az államhoz kapcsolódik, vagyis egyfajta független főhatalom.⁸¹

A legfőbb hatalom ismérvei közül a legfontosabb a törvények meghozásának, módosításának és eltörlésének joga; a háború indításának és a békekötésnek a joga, beleértve a szövetségek kötését és felbontását is. A szuverén hatalomnak jogában áll még kinevezni és leváltani az állam tisztségviselőit, valamint felettük bíraskodni. Emellett a közterheket és rendkívüli adókat kiróni, az alóluk mentességet adni. Valamint gazdasági kiváltságokat nyújtani, bírói ítéletekkel kapcsolatban kegyelmi jogot és amnesztiát gyakorolni. Végül pedig pénzt kibocsátani és értékét (értartalmát) meghatározni. Ezek alapján megállapítható, hogy

⁷⁹ Aristotelész tipikusan eszerint osztályozta az uralmi formákat az i. e. 4. században.

⁸⁰ Bayer József: *A szuverenitás politikaelmélete*. = <http://www.matud.iif.hu/2013/04/02.htm> (2013. 11. 24.)

⁸¹ Pethő, 2001. 60. p.

meddig ér a legfőbb hatalom szuverén joga.⁸² Mindez ókori viszonyokra visszavezetve, annyit jelent, hogy, aki a városállam belső törvényeiről és a biztonságáról dönt, azé a főhatalom. Legyen az egy ember, néhány ember vagy a szabad polgárok sokasága.⁸³ Az ókori közvetlen demokráciában a nép maga dönthetett a saját sorsát illetően, vagyis ekkor a szuverén minden jogát ő tartotta a kezében.

A népszuverenitáson alapuló társadalomban senki sem vetheti a saját akarata alá a többiekét. Még az egész társadalom sem rendelkezik korlátlan szuverenitással tagjai felett. Így a legfőbb hatalom csak korlátozottan és viszonylagosan létezik.⁸⁴ Ahol az egyéni élet, a polgár függetlensége kezdődik, a szuverenitás hatóköre is véget ér. Amikor azonban ez a határ elhalványul, és a társadalom visszaél illetékességi körével, akkor zsarnokká válik. Még a többség beleegyezése sem tud szentesíteni minden tettet. Ezért a legfőbb hatalomnak határt kell szabni, mert enélkül nincs eszköz, amellyel meg lehetne óvni az egyéneket a vezetőktől.⁸⁵

A görög világban évtizedek alatt kialakult, hogy mely családoknak volt vezető szerepe, és mely családok azok, amelyek még akkor sem tartoztak bele ebbe az elitbe, ha netán időközben meggazdagodtak. Athénban is ezen vezető családok tagjai töltötték be a legfőbb tisztségeket valamiféle megállapodás vagy hagyományos rotáció alapján. Az ókoriak szabadságukat, amúgy is politikai jogaik gyakorlásában találták meg.⁸⁶ Az egyén csak a közösség részeként létezett, önálló joga volt az együttes politikai szuverenitásban, ám rabja is volt a politikai közösségnek. Nem volt közösségi ellenőrzéstől mentes magánélete, még ha bele is szólhatott a közügyekbe, illetve kötelessége is volt részt venni benne. Eközben a közösség is folyton beleszólt a magánügyeibe, sőt nem is volt igazán magánügye. Mindez nem jelentett számára nagy lemondást, mert az ókorban nem volt szó magánéleti függetlenségről.⁸⁷ Így az egyéni függetlenség feláldozása a politikai jogokért azt jelentette, hogy a kevesebbet áldozták fel a többért.

A népszuverenitás elve szerint az általános akarat elsőbbséget élvez, bármely egyéni akarral szemben. A törvénynek vagy mindenki, vagy a többség akaratát kellett kifejeznie.⁸⁸ Mi a jó abban, ha egy politikai közösség nem ért egyet valamely politikai kérdésben, akkor a többség nézetét követi?

⁸² Takács Péter (szerk.): *Államelmélet*. I. köt. Szent István Társulat, Budapest, 2009. (továbbiakban: Takács, 2009.) 144. p.

⁸³ Bayer József: *A szuverenitás politikaelmélete*. = <http://www.matud.iif.hu/2013/04/02.htm> (2013. 11. 24.)

⁸⁴ Constant, 1997. 85. p.

⁸⁵ Constant, 1997. 76-77. p. illetve 81-82. p.

⁸⁶ Constant, 1997. 28. p. illetve 239-240. p.

⁸⁷ Takács, 2009. 15. p.

⁸⁸ Constant, 1997. 257. p.

Erre a válasz, mert így tisztességes. Ugyanis, ha egy csoportnak közös döntést kell hoznia, a közösség teendőjét illetően, és ha ez ügyben nincs egyetértés a csoporton belül, akkor egy alapvető elv szerint a többség akaratát kell követni.⁸⁹ Azonban nem mindegy, hogy az a bizonyos többség korlátozásokkal vagy anélkül jogosult akaratának érvényesítésére, vagyis tiszteletben tartja-e a kisebbség szabadságát és jogait. A többség, ha úgy akarja, ellehetetlenítheti a kisebbséget, mivel mint győztes fél nem köteles tiszteletben tartani a vesztes érdekeit, szabadságát.⁹⁰ Csakhogy ez esetben azoknak, akik a többségi vélemény mellett voksoltak később sem lesz lehetőségük a nézetük megváltoztatására. Ugyanis, ha a kisebbségek védelme nem biztosított, az, aki többségi véleményét kisebbségben lévő nézetre cseréli, annyit tesz, hogy azok sorába lép, akiknek nincs joguk érvényt szerezni a saját véleményüknek.⁹¹ Ezek után csak az első választás lesz valódi választás, mert minden következő ennek eredményét fogja megismételni.⁹² Vagyis mindegyik csak szavazás lesz, amely újra és újra megerősíti a demokrácia első választásakor kifejezésre juttatott többségi akaratot.⁹³

A politikatudományban azonban gyakran szerepel érvként, hogy a többségi szavazás, azért a legjobb, mert a többségnek nagyobb esélye van eltalálni az igazságot egy kérdésben.⁹⁴ Ugyanakkor mindez pusztán valószínűségekre hivatkozik, ráadásul a történelem inkább az ellenkezőjéről tanúskodott. Ennek ellenére a többségi döntés előnye, hogy kedvez a politikai stabilitásnak. Amikor a többség elégedett egy döntéssel, akkor kevésbé lesz hajlamos lázongani, kevesebb lesz a súrlódás a közösségen belül.⁹⁵ Viszont a többségi szavazás hátránya, hogy nem veszi számításba az embereknek jutó előnyök, az általuk elszenvedett hátrányok mértékét – csak fejeket számol.⁹⁶ Mindenesetre ezen kritériumok jelölik ki a többségi vagy közvetlen demokrácia fogalmát, mely az ókor sajátossága volt.

2.1.2. Kit illet a döntés joga?

Miután a demokrácia, népuralom a nép felett, lényeges elem benne, hogy a nép, kormányozza a népet. Épp ezért a „néphatalom” kijelentés, a hatalom forrásaira és

⁸⁹ Aristotelés, *Politika* III. 15.; Pethő, 2001. 30. p.

⁹⁰ Sartori, 1999. 22-23. p.

⁹¹ Aristotelés, *Politika* VI. 3.

⁹² Sartori, 1999. 77-78. p.

⁹³ Mivel ma már vannak pártok és a hatalomra jutott többséggel szemben az ellenzék rendelkezik bizonyos jogokkal, így az állampolgárok szabadabbak, véleményüket bármikor megváltoztathatják.

⁹⁴ Aristotelés, *Politika* III. 11.

⁹⁵ Aristotelés, *Politika* V. 9.; Sartori, 129-130. p.

⁹⁶ Aristotelés, *Politika* III. 12.

legitimitására vonatkozóan fontos megállapítást tartalmaz.⁹⁷ Ugyanis, ha a hatalom szigorúan véve a népet illeti, akkor az csak akkor lehet a népé, ha a nép maga gyakorolja, vagyis ha nem mások vagy nem máshol gyakorolják. Mert az, akit a nép felruház a hatalommal, hogy aztán majd a saját érdekeiket képviselje, ellenőrzés nélkül könnyen kicsúszhat a nép irányítása alól. Ezért van szükség megfelelő fokú kontrollra, mert enélkül a nép feletti kormányzásnak semmi köze sem lesz a nép általi kormányzáshoz.⁹⁸

Athénban a nép véleménynyilvánításának színtere a népgyűlés volt, melyen nyílt vitában mindenki aki, e fórumon megjelenhetett, javaslatot tett törvénymódosításra vagy új törvény hozására. Javaslatáról a testület közvetlen szavazás útján döntött, határozatképessége pedig nem függött a megjelentek számától. A népgyűlés munkájának dinamizmusa összefüggött azzal, hogy a bulé számos esetben már szavazásra kész tervezeteket terjesztett elő, ami jelentősen megnövelte államhatalmi szerepét a gyűléssel szemben.⁹⁹ Ugyanakkor a népgyűlés hatalma lényegében korlátlan volt és, mint az i. e. 404-ben bekövetkezett fordulat mutatja, önmaga feloszlatására és az államforma megváltoztatására is kiterjedt.¹⁰⁰ A népgyűlés mellett egyfelől az bulé és az Areiospagos állt – mely az arisztokrácia hatalmának folytonosságát volt hivatott biztosítani i. e. 462-ig.¹⁰¹

A tisztségviselők többségét a görögök által demokratikusnak tartott módon sorshúzással választották, és hivatali idejük lejárta után tevékenységükről be kellett számolniuk. A démos akarata azonban nemcsak az államhatalmi szervek működésén, hanem az igazságszolgáltatási rendszeren keresztül is megnyilvánult a héliiaia (esküdtbíróságok) révén.¹⁰²

A szó modern értelmében nem létezett ellenzék sem – a javaslatot és ellenjavaslatot egyazon politikai csoporton belül fogalmazták meg, miközben a bizonyos kérdésekben ellenérdeküként megjelenő felek nem szükségképpen szerveződtek tartósan egymással szembenálló csoportokba. Mindezeket figyelembe véve nem mondhatjuk, hogy az athéni demokrácia rosszul és formálisan működött volna, azt még kevésbé, hogy ami az i. e. 5. században, Athénban működött, az nem volt demokrácia.

A hatalmi ágak felől közelítve a szuverenitás kérdéséhez elmondható, hogy az i. e. 6. századtól, Solón reformjaitól kezdődően jelentős törekvéseket tettek a népi akaratnyilvánítás intézményeinek megerősítésére és a hagyományos nemzeti szervezeti keretnek

⁹⁷ Sartori, 2001. 26-27. p.

⁹⁸ Sartori, 1999. 28-29. p.; Constant, 1997. 85. p.

⁹⁹ Németh, 1999a. 118-119. p.

¹⁰⁰ Aristotelész, *Az athéni állam* XLI. 1.

¹⁰¹ Hornblower, 1995. 27. p.

¹⁰² Pethő, 2001. 34-35. p.

megtörésére. Ez a törekvés továbbfolytatódott Kleisthenés reformjaiban is.¹⁰³ A reformok döntően két módon valósultak meg: egyrészt a politikai társadalom körének szélesítésében.¹⁰⁴ Másrészt az államapparátuson keresztül. Ez utóbbi körön belül két megoldással találkozunk. Az egyik az új, a nép részvételén alapuló intézmények létrehozása vagy megerősítése.¹⁰⁵ A másik megoldás az államhatalmi szervek viszonyának újrafogalmazása.¹⁰⁶

Mindez jól mutatja, hogy az i. e. 5. század antik görög modelljében a népszuverenitás létrejötte nem egy kívülről érkező impulzusnak vagy társadalmi mozgásnak volt köszönhető. Hanem inkább egy politikai csoport vezetői által elindított reformfolyamatnak, amely működését is meghatározta.¹⁰⁷

A politikai életben egyfajta egyensúly megteremtésére törekedtek. Vagyis a politikai cél nem egyszerűen a polgárok közötti jogegyenlőség megteremtése volt, hanem az, hogy az állam egyes szervei, ahogy a társadalom különböző csoportjai is egymással harmóniában működjenek.¹⁰⁸ A nép szuverenitása nem azt jelentette, hogy démosnak az állam alapvető érdekeit érintő kérdésekben kizárólagos döntési joga van, hanem inkább azt, hogy e döntést hozó szervek és tisztségviselők fölött ellenőrzési joggal rendelkeznek.¹⁰⁹

Ezt az ellenőrzési jogosítványt számos esetben a nagyobb létszámú testületekről egy – egy kisebb létszámú testületre ruházták át.¹¹⁰ Más esetekben, például a hivatalra való képesség vizsgálata illetve a hadvezérek beszámoltatása esetében a jogosítványokat, közvetlenül a népi részvétel alapján szerveződött testületek gyakorolták.¹¹¹ Ephialtés reformjai után – amikor az Areiospagos hatáskörét lényegében átvette a bulé, a népgyűlés és a héliiaia – az államszervezet egyes szervei közötti egyensúly biztosította a nép széles körű ellenőrzési jogát. Egyrészt az egyre inkább kisebb súlyú arisztokratikus intézmények, másrészt a saját maga által választott tisztségviselők fölött.

¹⁰³ Pethő, 2001. 71-72. p.

¹⁰⁴ Ennek kapcsán Solón jelentős mértékben kiszélesítette a perindításra jogosultak körét. Plutarchos, *Solón* 18.; Aristotelés, *Az athéni állam* VII. 1.

¹⁰⁵ Az előbbire példa a Solón által létrehozott bulé intézménye. Az utóbbira e tanács számának Kleisthenés által történő kibővítése. Aristotelés, *Az athéni állam* VIII. 4., XXI. 3.

¹⁰⁶ Erre példa a héliiaia (bíróóság) létrehozása. Mivel a hozzájuk benyújtható fellebbezési jog bevezetése révén, e bíróságok csökkentették az arisztokratikus igazságszolgáltatási rendszer, így az arkhónok és az Areiospagos jelentőségét. Ráadásul az Areiospagosnak, mint arisztokratikus intézménynek kellett ítélkeznie azok felett is, akik a demokratikus államrend ellen szövetkeztek. Mindez jelentős ellentmondás saját működési rendszerében. Aristotelés, *Az athéni állam*, VIII. 4., XLV. 2.

¹⁰⁷ Pethő, 2001. 75. p.

¹⁰⁸ Aristotelés, *Politika* VI. 1-2.

¹⁰⁹ Pethő, 2001. 73. p.

¹¹⁰ A bulé pénzügyi kérdésekben logistésekre ruházta az ellenőrzést. Aristotelés, *Az athéni állam* XLVIII. 3.; Pethő, 2001. 73. p.

¹¹¹ Aristotelés, *Az athéni állam* XLV. 3.

2.1.3. A legfőbb hatalom birtokosa

Athénban az i. e. 5. század második felében a legnagyobb tekintélye Periklésnek volt. Ő többször is újraválasztott stratégusként több mint harminc éven át (i. e. 461 – 429) döntően befolyásolta az athéni politikát. A hadvezérek viszonylag szabadon cselekedhettek, bár tevékenységükről rendszeres időközönként – havonta vagy csak évente – beszámolót kellett tartaniuk a népgyűlésen.¹¹² Periklés volt a legfőbb előljáró, akit miután a törvényeknek megfelelően kineveztek, a város jólétét és hasznát igyekezett szolgálni. Előljáróként azért volt a legfőbb, mert az ő rangja volt a legmagasabb az összes feljebbvalóéval szemben. De az alattvalók összességéhez vagy a törvényhez képest nem volt legfőbb, mert annak maga is alárendeltje volt.¹¹³

A legfőbb előljáróként csak azokat a jogokat gyakorolhatta, amelyeket a nép tétélesen ráruházott. Amit nem ruháztak rá, azt úgy kellett tekinteni, hogy az továbbra is a nép ellenőrzése alatt maradt. Minderre azért volt szükség, hogy a hatalom biztonságosabb és stabilabb maradjon.¹¹⁴ Periklésnek bármennyire nagy volt a befolyása nem élt vissza vele. De minek is tette volna, mivel így is mindent keresztül tudott vinni, amit csak akart.

Azonban felmerül a kérdés, hogyan lehetett az, hogy egy demokratikus államban, amely ráadásul rettegett a zsarnokság újjáéledésétől, egy arisztokrata államférfi, harminc esztendőn át szinte egyszemélyi uralommal kormányzott?

Ez az ellentmondás csak az athéni demokráciáról alkotott eszményített képpel áll szembe. Ugyanis ez a lehető legtermészetesebb dolog volt. Athénban már a királyság megszűnése után a leghatalmasabb nemzetségek kezében volt a politikai hatalom. Az i. e. 5. század első feléig, nagyjából Perikléssel bezárólag pedig a politikai barátság (*hetaireia*) határozta meg az egyes vezető személyiségek karrierjét. Ahhoz, hogy valaki a 30-40 000 athéni polgár között vezető szerepet játszasson, négy feltételnek kellett eleget tennie. Először is előkelő, gazdag eupatrida családból kellett származnia. Ezen belül is lehetőleg az Alkmeónida családból. Másodszor bőkezűségével meg kellett nyernie nemzetsége (*genos*) tagjait. Harmadszor hasonlóan előkelő és gazdag családba kellett nőszülnie, s meg kellett nyernie felesége rokonságának támogatását is, amelynek révén a házastárs családja is barátta vált. Végül pedig be kellett lépnie valamelyik befolyásos politikai – baráti körbe (*hetaireia*),

¹¹² Itt szavazással döntötték el, hogy az állam helyesli vagy nehezményezi egyes lépéseiket. Amennyiben nem fogadták el a beszámolót, a kihallgatás a bíróság előtt folytatódott. Aristotelész, *Az athéni állam* XLIV. 3.

¹¹³ Althusius, Johannes: *A politikai szuverenitás*. = <http://epa.oszk.hu/00200/00266/00021/c000410.html> (2013. 09. 23.)

¹¹⁴ Althusius, Johannes: *A politikai szuverenitás*. = <http://epa.oszk.hu/00200/00266/00021/c000410.html> (2013. 09. 23.); Constant, 1997. 80. p.

amelynek segítségével a hasonló meggyőződésű és származású csoport bizalmát, sőt támogatását meg lehetett nyerni. Ezen csoportok tagjai véd- és dacsövetségben álltak egymással mind a politikában, mind a hétköznapi életben. Mindezek után a szavazásnál már legalább annyira nem számítottak a jelölt egyéni képességei, mint a sorsolt tisztségek esetében.¹¹⁵ Mindez a háttér természetesen csak az arisztokrata politikusoknak állt rendelkezésére.¹¹⁶ Periklét követően viszont eljött azoknak a politikusoknak az ideje, akik kiszakadtak a családi kötelékekből. Inkább megtévesztették a népet baráti politikájukkal, hogy hatalomhoz jussanak. Ők voltak a demagógok.

Ezek után látható, hogy az i. e. 5. század antik görög modelljében a népszuverenitás létrejötte nem egy kívülről érkező impulzusnak vagy társadalmi mozgásnak volt köszönhető. Hanem inkább egy politikai csoport vezetői (Solón, Kleisthenész, Ephialtész, Periklész) által elindított reformfolyamatnak, amely működését is meghatározta. Végül soron a nép szuverenitása nem azt jelentette, hogy démosnak az állam alapvető érdekeit érintő kérdésekben kizárólagos döntési joga van, hanem inkább azt, hogy e döntést hozó szervek és tisztségviselők fölött ellenőrzési joggal rendelkezik.¹¹⁷

2.2. Politikai hatás és befolyás

Az i.e. 5. században a teljes jogú athéni polgárok politikailag egyenlők és szabadok voltak, mert közvetlenül részt vettek az államügyekben, a politikában. De mi is volt ez az egyenlőség? Az emberek politikai értelemben akkor egyenlők, ha mindenki egyenlő hatást gyakorol a politikai döntésekre. Az emberek politikai hatását egyedül az méri le, hogy mit tudnak megváltoztatni a szavazatukkal. Ezt meg kell különböztetnünk a politikai befolyástól, ami nem az a változás, amit a saját szavazattal lehet elérni, hanem amit úgy érnek el, hogy mások szavazatára gyakorolnak hatást. Ezek nyilvánvalóan különböző dolgok. A politikai befolyás az ókorban is és ma is fontosabb, mint a politikai hatás.

¹¹⁵ Németh György: *A zsarnokok utópiája*. Antik tanulmányok. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1996. (továbbiakban: Németh, 1996.) 48-49. p.

¹¹⁶ Bár Themistoklész és Ephialtész nem álltak rokonságban a feltételként szabott Alkmeónida családdal mégis fontos, hogy ők arisztokrata származásúak voltak – szemben a későbbi demagógokkal. Így még ha nehezen is, de megvolt a lehetőségük bekerülni a politikába.

¹¹⁷ Pethő, 2001. 73-75. p.

2.2.1. Agitáció, visszaélés és megvesztegetés

Athénban már az ókorban megjelentek olyan negatív, káros jelenségek, mint a polgári önzés egyik formája: az anyagi haszonszerzés. Ez megrendítette az intézményekbe vetett bizalmat, a kormányzat és a rendszer legitimitását, melyek később kézzel fogható anyagi károkat okoztak.

A demokratikus Athénban a nyilvánosság volt az, mely megnehezítette az állami pénzekből származó tisztességtelen haszonszerzést. A bíróságok hatalmas létszáma pedig az igazságszolgáltatásban nehezítette a machinációt. Ugyanakkor, ezen rendszert kikerülve idegen polisok, idegen hatalmak (leginkább a perzsa birodalom), de egyes magánszemélyek is szívesen – s legtöbbször sikerrel – folyamodtak athéni államférfiak anyagi megkörményezéséhez.¹¹⁸ Plutarchos külön kiemelte életrajzaiban, ha hőse netalán megvesztegethetetlen volt. Például ezek közé tartozott az „igazságos” Aristeidész is.¹¹⁹ Viszont annál többen gyanúsították haszonszerzéssel Themistoklét.¹²⁰ Az athéni nagyhatalom bukása után, az állandósult válsághangulatban s a viharos külpolitikai irányváltozások közepette már nem volt olyan athéni politikus, akit ne gyanúsítottak volna meg ehhez hasonlókkal.¹²¹

Athénban az állam Perikléstől kezdve megadta a népnek, ami amúgy is azé, azzal, hogy bevezette az állami díjazás rendszerét.¹²² Az athéni demokrácia polgárok tömegeinek fizetett napidíjat („filléres demokrácia”). Mindez a politikai manipuláció egy másik formájára adott lehetőséget, mivel a rendszer azokat motiválta, akiknek ezen összegek sokat számítottak. Ezzel befolyásolták a hatalmi szervek összetételét. Ugyanis, ha a népgyűlésen olyan polgárok vettek részt, akik személyes hálával tartoztak egy politikusnak a szavazásnál pontosan tudták, mire illetve ki ellen kell szavazniuk. Athén története azt mutatja, hogy ezzel a rendszerrel csak mértéktartó politikusok tudtak megfelelően élni.¹²³

Emellett volt még olyan intézmény, mely a politikai befolyásolás eszközévé vált. Ez a cserépszavazás. Ez azért is különleges, mert nem volt része a bírósági eljárásoknak, nem volt vád- és védőbeszéd, egyszerűen csak szavaztak. Az ostrakismost azon célból hozták létre, hogy a zsarnokságra törőket száműzzék Athénból és ezzel védjék meg a demokráciát.

¹¹⁸ Finley, 1995. 177. p.

¹¹⁹ Plutarchos, *Aristeidész* 2.

¹²⁰ Plutarchos, *Themistoklész* 3.

¹²¹ Hahn István: *Antikvitás és korrupció*. = <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/84-02/ch01.html> (2014. 01. 15.)

¹²² Aristotelész, *Az athéni állam* XXVII 4.

¹²³ Aristotelész, *Az athéni állam* XXVII. 5.

Azonban Themistoklés, már arra használta, hogy megszabaduljon politikai ellenfeleitől.¹²⁴ Ezt bizonyítja, hogy a száműzötteket bármikor visszahívhatták, amit nyilván nem tettek volna meg, ha a száműzöttek valóban az erőszakos hatalomátvételt forgatták volna a fejükben. Vagyis az ostrakismost a kezdetektől más célra alkalmazták, ez volt a mindenkori vezető ellenfeleinek vértelen eltávolítására hozott rendelkezés. Vagyis eleve nem tyrannisellenes intézkedés volt, hanem politikai fegyver, amit leginkább Themistoklés használt ki.¹²⁵ Ugyanakkor ez sem volt mentes, mint ahogy a demokratikus akaratnyilvánítás alapvető intézményei sem a visszaélésektől. Az agitáció, ígéretek, korteskedés, demagógia, nyomásgyakorlás, megvesztegetés, az alku minden bizonnyal elválaszthatatlan volt az antik politikától is.

Példa erre is akad. Az utolsó cserépszavazást valamikor i.e. 417-ben tartották. Ekkor Alkibiadés és Nikias rivalizált egymással, az ostrakismos eredménye azonban meglepő lett, mert összefogtak egymással, így a mindkettejük ellen ágáló, amúgy jelentéktelen Hyperbolosnak kellett száműzetésbe vonulnia. Ezen eset után, amit botrányosnak tartottak többet nem rendeztek cserépszavazást. Végző soron ez a rendszer azért szűnt meg, mert az athéni polgárok belátták, hogy ez egy kétélű fegyver, amely az ellenzék meggyengítéséhez is felhasználható és, hogy eredménye milyen könnyen befolyásolható, tisztátalan eszközökkel.

Mindezekből látható, hogy Athénban a népi részvétel azért volt fontos, mert ha valaki politikai vezető akart lenni nemcsak arra kényszerült, hogy másokkal versengjen a vezetésért, hanem úgy is taktikáznia kellett, hogy különböző céljaihoz népi támogatást szerezzen. A démos rokonszenvének megnyerése különben is olyan drága volt, amelyet csak igen gazdag arisztokrata politikusok engedhettek meg maguknak. Az egy másik kérdés, hogy ezek után mennyire számítottak a szavazásnál a jelölt egyéni képességei? A megválasztott tisztségviselőket általában bíróság vizsgálta meg.¹²⁶ Nem számított, hogy a jelölt tud-e írni-olvasni, van-e politikai gyakorlata és egyáltalán alkalmas-e valamiféle vezető tisztségre.

A politikai propaganda láthatóan jól működött. Léteztek társulások, politikai tömörülések, politikai baráti körök (hetaireiák), akik jelentős befolyásra tudtak szert tenni, de

¹²⁴ A cserépszavazás hetven éve alatt mindössze tízszer éltek vele.

¹²⁵ Az ő megjelenése után évekig nem találkozunk az Alkmeónidákkal a vezető tisztségviselők körében. Mindez azért sem véletlen, mert Themistoklés évenként rendelt el ellenük ostrakismost. Ezt bizonyítják az ostrakizáltak listái, amelyből kitűnik, hogy a cserépszavazás első öt áldozata az Alkmeónidák közül került ki (Hipparchos, Megaklés, id. Alkibiadés vagy Kallias, Xanthippos, Aristeidés). Az ostrakismos első olyan áldozata, aki nem e csoport tagja, maga Themistoklés volt i.e. 471-ben, amikor a megerősödött Alkmeónidák ellene fordították saját fegyverét. Ezek után már csak négyszer éltek az ostrakiskos eszközével.

¹²⁶ A vizsgálat abból állt, hogy megkérdezték a hivatal várományosát: ki az apja, anyja, apai és anyai nagyapja, valamennyien athéni polgárok voltak-e, részt vesz-e az állami kultuszban, hol van a családi sírboltja, jól bánik-e a szüleivel, részt vett-e valamelyik hadjáratban és rendszeren fizeti-e az adóját.

mivel ezek illegális színezetűek voltak, így okot és lehetőséget adtak az összeesküvésekre. Mindez azonban nemcsak a görög városállamokban és ezen belül Athénban volt jellemző, mert korrupció akadt már az ókori keleti, despotikus kormányzatú társadalmakban is, csakúgy, mint a római köztársaságban is. Az ókorban tudták, hogy a demokráciát miként lehet manipulálni, értettek a választókerületek átszabásához is, mint ahogy azt Kleisthenész phyléreformja mutatja.¹²⁷

A korrupció fogalma nehezen megfogható, összetett, mert megítélése nagymértékben függ a benne résztvevők helyzetétől, az okoktól, a kiterjedtségétől, a többségi társadalomra való hatásaitól.¹²⁸ A korrupció a latin *corrumpere* – eltörni, összetörni – igére vezethető vissza. Rendkívül találó kifejezés, mert a korrupció megtöri a törvényes rendet, megtöri a morális normákat, és végül megtöri az emberi személyiséget és a közösséget.¹²⁹

A korrupció során a kötelességszegés szándékos, és meghatározott illetéktelen célra, előnyre irányul.¹³⁰ A korrupció legszembetűnőbb megjelenési módja a megvesztegetés. A pénzzel, illetve egyéb anyagi javakkal történő „tisztá” megvesztegetésen kívül számos más formája is van például kölcsönös szívességtétel a „kéz kezét mos” ősi elve alapján. Mindez különösen hátrányosan sújtja a szegényeket, akik nem tudnak versengeni azokkal, akiknek anyagi vagy társadalmi helyzetüknél fogva lehetőségük van részt venni a korrupciós cserék rendszerében. A korrupció nemcsak a politikai rendszer működésére, de a gazdasági teljesítőképességre és a közérkölcökre is negatív hatással van.¹³¹

Minél gyakrabban indítanak vizsgálatot – amely esetleg még hatástalan is – illetve minél több korrupciós ügy kerül napvilágra, annál jobban csökken a kormányzatba vetett bizalom, és a korrupció annál nagyobb problémának tűnik fel. Nem adhatók általános receptek a korrupció leküzdésére. Azonban vannak korrupcióellenes stratégiák. Ilyen például az adózás egyszerűsítése, a gazdasági stabilitás, büntetőjogi szankciók kiterjesztése vagy súlyosbítása, személyes anyagi felelősség bevezetése, független bírósági rendszer vagy a

¹²⁷ Finley, 1995. 175-176. p.

¹²⁸ Szente Zoltán: *Korrupcióellenes stratégiák és módszerek* = http://integritas.asz.hu/uploads/files/05_resztan_szente_korrupcioellenesstrategiakesmodszerek_060831.pdf (2014. 01. 18.)

¹²⁹ Petrétei József: *A korrupció jellemzői és az ellene való küzdelem lehetőségei.* = <http://integritas.asz.hu/uploads/files/003Petretei.pdf> (2014. 02. 14.)

¹³⁰ Szente Zoltán: *Fogalmi kísérletek a korrupció meghatározására és az önkormányzati korrupció fogalma.* = http://integritas.asz.hu/uploads/files/05_resztan_szente_onkormanyzati_korrupciofogalma_060831.pdf (2014. 01. 18.)

¹³¹ Szente Zoltán: *Korrupcióellenes stratégiák és módszerek* = http://integritas.asz.hu/uploads/files/05_resztan_szente_korrupcioellenesstrategiakesmodszerek_060831.pdf (2014. 01. 18.)

tisztességesen megszerezhető jövedelmek emelése illetve többszereplős ügyintézési modell vagy hatósági jogkörök csökkentése.¹³² Hogyan valósult meg ez Athénban?

2.2.2. *Korrupció-ellenes stratégiák az ókorban*

Athénban leginkább a nyilvánosság és a nagyobb állampolgári részvétel gátolta a korrupciót. A polison belül a népi akaratnyilvánítás legközvetlenebb eszköze a népgyűlés volt. Itt nyílt vitában mindenki javaslatot tehetett akár törvénymódosításra vagy új törvény hozására is. Javaslatáról a testület közvetlen vagy nyílt szavazás útján döntött. A polgárok még, ha csak látásból is, de ismerték egymást a polis véges kiterjedéséből fakadóan. A polgár könnyen tudott azonosulni egy olyan közösséggel, amelyben maga is jelen volt és ezért meglehetősen jól ismert. A népgyűlés hatalma lényegében korlátlan volt és, mint az i.e. 411-ben bekövetkezett fordulat mutatja önmaga feloszlatására és az államforma megváltoztatására is kiterjedt. A szavazatokat ritkán számolták össze, így csak hozzávetőlegesen megbecsülték. Senki sem törekedett arra, hogy pártatlan legyen, mindenki tisztában volt vele mennyit ér a szavazata. Erről a rendszer maga is gondoskodott és maga sem volt pártatlan, mert a társadalom egy részét a másikkal szemben támogatta (Solón törvénye a közömbösökről).

Emellett az is gátlólag hatott, hogy tisztségviselők többségét a görögök által demokratikusnak tartott módon sorshúzással választották egy évre – ez volt a görögök szemében a demokrácia. Ugyanakkor tényleg vannak esetek – amit Athén példája is bizonyít – amikor nem a szavazás a legjobb megoldás, hanem pusztán a véletlen. Ugyanis, amikor szavazás során születik döntés, akkor lehetősége van mindenkinek személyes érdekből határozni, az ellen vagy amellett, akit elfogadhatónak vagy elítélendőnek tart. Csakhogy ez esetben nem feltétlen olyan indíték alapján hoz döntést bárki is, amelyeknek köze lenne a helyes ítélethez. Sok esetben így megfelelőbb eljárás a sorshúzás, mely inkább szerencse, mintsem népszerűség dolgává teszi a kérdést. Ugyanakkor a tisztviselők alkalmasságát előzőleg meg lehetett kérdejelezni minden polgár előtt nyitott, hivatalos eljárások során.¹³³ A

¹³² Szente Zoltán: *Fogalmi kísérletek a korrupció meghatározására és az önkormányzati korrupció fogalma.* = http://integritas.asz.hu/uploads/files/05_resztan_szente_onkormanyzati_korrupciofogalma_060831.pdf (2014. 01. 18.)

¹³³ A megválasztott tisztségviselőket általában bíróság vizsgálta meg, kivéve az arcónokat, akiket a bulé. Nem számított, hogy a jelölt tud-e írni-olvasni, van-e politikai gyakorlata és egyáltalán alkalmas-e valamiféle vezető tisztségre. A vizsgálat abból állt, hogy megkérdezték a hivatal várományosát: ki az apja, anyja, apai és anyai nagyapja, valamennyien athéni polgárok voltak-e, részt vesz-e az állami kultuszban, hol van a családi sírboltja, jól bánik-e a szüleivel, részt vett-e valamelyik hadjáratban és rendszeresen fizeti-e az adóját. Aristotelész, *Az athéni állam* LV 2-3.

tisztviselők ellenőrzése és az ezek utáni esetleges kemény büntetések meggyengítették hatalmukat a népgyűléssel és a bíróságokkal szemben.¹³⁴

A bíróságoknak (héliaia) a népgyűlés mellett fontos szerepe volt a törvények jóváhagyásában és elutasításában is. Ezért az esküdtek részrehajlás nélküli kiválasztása fontos volt, mindezt sorshúzással oldották meg. A bíróságok ellenőrizték a politikusok tevékenységét is, később valamely súlyos vétségről (hazaárulás) szóló vádemelés alapján nem a népgyűlésen, hanem a bíróság előtt semmisítették meg egyes politikusok karrierjét.¹³⁵

Athénban a bírói testület – ahogy a legtöbb hivatal – jogilag képzetlen emberekből állt. Egy athéni férfi akkor lehetett bíró, ha apja és anyja athéni polgár volt, vagyis ő maga polgárjoggal rendelkezett, fizette az adót és már betöltötte a harmincadik évét. A bírák száma óriási volt: a legkisebb bírói testület 201, a közepes 301, a legtöbb 501 főből állt. A páratlan szám fontos volt, mert így lehetett elkerülni a szavazategyenlőséget.¹³⁶ Minden év elején az athéni polgárok közül kisorsoltak hatezer embert, és közülük sorsolással választották ki nap, mint nap, hogy ki milyen bíróságon fog ítélezni. Ez után a bírák esküt tettek, hogy részrehajlás nélkül fognak ítélezni.¹³⁷

Az esküdtek igazságos kiválasztáshoz azonban új eljárást találtak ki. Ez volt a kléroterion¹³⁸ (lásd 1. ábra). Ez egy márványlapból állt, melynek bal oldalán, függőlegesen, egy alul nyitható-csukható cső volt. A kőlap felületén rések voltak, általában öt függőleges sorban, ezekbe a résekbe lehetett egy-egy puszpángtáblát helyezni, a réssorok fölé pedig betűket róttak (alphától - kappáig – ez a tíz phylé megkülönböztetése). A lapocskákra volt írva a jelentkező neve, apjának és démosának neve valamint phyléjük betűjele (lásd 2. ábra).

A bíróság elé helyeztek tíz ládát, mindegyiken egy-egy betűvel, alphától - kappáig. A polgár bedobta tábláját abba a ládába, amelyen az ő phyléjének betűjele volt. Majd a sorsolás előtt a thesmothetész (berakó) fogta az alpha ládát, a benne lévő táblákat pedig berakosgatta a klérotérion azon függőleges réssoraiba, amely felett az alpha szerepelt. Így ment ez egészen a kappáig.¹³⁹ Amikor a klérotérion megtelt, jött a sorsolás második szakasza, mivel már az is sorsolásnak számított, hogy milyen sorrendben rakták be a táblákat a sorokba.

Ekkor fekete és fehér bronzköveket ráztak össze egy edénybe, majd azt tetszőleges sorrendben bedobálták a baloldalon húzódó csőbe. Ezután a sorsolóbiztos bejelentette, hogy

¹³⁴ Németh György: *Babszem és cserép. Demokrácia és választások Athénban.* = <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/85-056/ch01.html> (megtekintve: 2013. 11. 25.)

¹³⁵ Hornblower, 1995. 32-33. p.; Németh, 1999a. 117. p.

¹³⁶ Aristotelész, *Az athéni állam* LIII. 3; LXVIII. 1.

¹³⁷ Aristotelész, *Az athéni állam* LV. 5.

¹³⁸ Aristotelész, *Az athéni állam* LXIII. 1.

¹³⁹ Minden függőleges sornál más volt a berakó, akit sorsolással jelöltek ki, nehogy ugyanaz a thesmothetész visszaélést kövessen el. Aristotelész, *Az athéni állam* LXIV. 1-2.

kisorsolja az első vízszintes sort, vagyis 10 táblát melyek mindegyike különböző phylé tagot képviselt. Ezután kinyitotta a cső alján lévő ajtót, ha azon egy fehér golyó gurult ki az első sorban szereplők ki lettek sorsolva. Azonban, ha ekkor fekete golyó gurult ki, akkor ők nem lettek kiválasztva. A sorsolás addig folyt, míg el nem érték az 501 főt.¹⁴⁰

Ezután ha aznap több bíróságra volt szükség kisorsolták a többi testületet is, majd azt, hogy a bíróság melyik teremben fog ítélezni, végül, hogy melyik ügyet melyik teremben vitatják meg. A kisorsoltak az elnöklő archón előtt egy urnából kihúztak egy makkot, melyre alphetól kappáig egy betű volt írva. Miután ezt megmutatta az elnöklő archón a kiválasztott puszpángtábláját bedobta abba a ládába, melyen az adott betű szerepelt.¹⁴¹ Ezután a makkot megmutatták a szolgáltnak, akiktől egy színes pálcát is kaptak, melynek színe megegyezett azon bíróság bejáratának szemöldökfájára festett színnel, ahol az illetőnek később üléseznie kellett.¹⁴² Ezzel nem lehetett megvesztegetni a bírakat, mivel még saját maguk sem tudták melyik ügyben fognak ítélezni. De mivel a részvételért napidíjat kaptak egyre inkább olyan emberek jelentkeztek bíraskodni, akiknek egyéb jövedelmük nem volt. A szegény, nem túl jól öltözött emberek tömege pedig visszariasztotta a tehetősebb jelölteket.¹⁴³

A sorsolást istenítéletnek tartották, nem véletlennek, nem az emberek akaratának, hanem Tyché istennő akaratának. Így az emberek, akik az nap nem jutottak be és nem kaptak napidíjat, nem hibáztathattak senkit.¹⁴⁴

Ezzel a módszerrel sorsolták i. e. 487-től a bulé tagjait is, sőt még a hajók kapitányait is és legénységüket a salamisi csata előtt. Mindezt az indokolta, hogy az eltérő felszereltségű és korú hajók elosztásánál senki ne vádolja a stratégosokat elfogultsággal. Mindenki arra a hajóra szállt ahova az istenek jelölték, hogy azon harcolva védje meg hazáját.¹⁴⁵ Végül is

¹⁴⁰ Aristotelés, *Az athéni állam* LXIV. 3.

¹⁴¹ A jelöltek így nem alkothattak olyanokkal bíróságot, akikkel akartak. Még azt is sorsolták, hogy a ládákon az egyes betűjelek milyen ügyben való ítélezést jelentenek. Ráadásul ezeket a ládákat később átadták öt olyan bírának, akiknek arról kellett gondoskodniuk, hogy táblákon szereplő phylétagok megkapják fizetésüket. Aristotelés, *Az athéni állam* LXIV 4-5.

¹⁴² Ez tovább erősítette azt, hogy a kijelölt nehogy más bíróságba menjen, mint ahova sorsolták, mivel ekkor a pálca színe lebuktatta. Aristotelés, *Az athéni állam* LXV. 1-2.

¹⁴³ Németh György – Hegyi W. György: *Görög – római történelem*. Osiris Kiadó, Budapest, 2011. (továbbiakban: Németh – Hegyi, 2001.) 188-189. p.

¹⁴⁴ Ezzel szemben érdekes Spárta esete. Itt a bírálóbizottság egy házban üldögélt és nem látta az egymás után felvonuló jelölteket. Csupán, azt kellett figyelniük, hogy melyik jelölt feltűnésekor mekkorát kiáltott a népgyűlés és az lett a győztes, akinél a lehangosabban kiáltottak. Aristotelés ezt az eljárást gyerekesnek találta. Spártában csak egyetlen esetben szavaztak másképp. Ez pedig a peloponnésosi háború megindításának kérdése volt (i. e. 432-ban). Ugyanis ekkor nem tudták eldönteni, hogy melyik kiáltás volt hangosabb, így felszólították a gyűlés tagjait, hogy álljanak az egyik vagy a másik oldalra attól függően, hogy békét vagy háborút kívánnak. Az utóbbiak látványos többséget alkottak, vagyis szavazatot még ekkor sem számoltak meg. Németh – Hegyi, 2011. 139. p.

¹⁴⁵ Themistoklés néphatározata. In: Németh, 1999b. 150-152. p.

Salamisnál az ennek alapján felállított görög flotta nyert, nem a parancsnak engedelmeskedő perzsa – talán ez mutatja a hétköznapi demokrácia igazi működését.

A sorsolás ezen eljárása Hellás más területein is elterjedt.¹⁴⁶ Eddig tizenöt athéni gépet találtak melyek i. e. 162/161 és 156/155-ből valók és nem csak bíróságok sorsolására használták őket az eltérő réssoraik számából adódóan. Vagyis a demokrácia alapvető sajátosságának, a sorsolásnak ez az eszköze máshol is használatos volt. Olykor nem demokratikus, hanem oligarchikus rendszerekben is. Így a sorsológép önmagában nem igazolja a demokráciát, de az athéni demokrácia nélkül az eszköz nem született volna meg.

Ezek után a peres ügyekben az ítélet már kizárólag a bíraktól függött. Egyes perekben a bűnösség megállapítása után a büntetést rögtön végrehajtották, mert azt a törvény írta elő. Más perekben az elítéltetést követően a vád és a védelem képviselőjének javaslatot kellett tennie a büntetésre, majd ezt követően a bírák szavazással döntötték el, hogy melyik büntetést választják.¹⁴⁷ Athénban nem volt mai értelemben vett ügyvéd, ezért mindenkinek személyesen kellett megjelennie a bíróságon és képviselnie magát. A perek egyéni kezdeményezésre keletkeztek. Közvadat bárki kezdeményezhetett. Ezek után személyesen vitte el a bizonyítékait, a tanúvallomásokat az adott pertípust felügyelő bíróságra (lásd 3. és 4. ábra). A tanúvallomásokat írásban nyújtották be, a törvényszék előtt szóban csak megerősítették vallomásukat.¹⁴⁸

A perekben a vád és a védelem képviselője is elmondhatta beszédét. Ezután következett a második beszéd: előbb a vád, majd a védelem ismételhette meg érveit. A második beszéd rövidebb volt, és rögtönzésszerű. A különböző pertípusokban szabályozva volt, hogy mennyi idő áll rendelkezésre a vád- és védőbeszéd elmondására.¹⁴⁹ Ezen idő lemérésére szolgáltak az ún. víziórák (lásd 5. ábra). A beszédek elhangzása után a bírák szavaztak. De mégis, hogy zajlott a szavazás bűnösségre vagy ártatlanságra?

A régészek az ásatások során találtak egy szavazóurnát vele együtt hét bronzkorongot, melyeken feliratok voltak (lásd 6. és 7. ábra). Ennek használatát Aristoteléstől ismerjük. Minden bíró két bronzkorongot kapott; az egyik át volt fúrva, a másik tömör fogójú volt. Az előbbivel az elítélésre, utóbbira a felmentésre szavaztak. Aristotelés szerint a bíróságon két amfora is el volt helyezve, az egyik bronzból, a másik fából. A bronzamforába dobták az érvényes szavazatot, a faamforába az érvénytelen. Viszont a korongot úgy tartották a

¹⁴⁶ Klérotérionról szóló feliratos emlékeket még Augustus korából is ismerünk Kyrénéből. Németh – Hegyi, 2011. 189. p.

¹⁴⁷ Aristotelés, *Az athéni állam* LXIX 2.

¹⁴⁸ U. o. LII 2-3.

¹⁴⁹ U. o. LXVII. 2-4.

kezükben, hogy mások ne láthassák, hogy melyiket dobják végül az urnába vagy amforába. Ugyanakkor mindegyik bíró csak egy korongot dobhatott az amforákba.¹⁵⁰ Ezután a számláló bizottság megszámlálta a korongokat. Szavazategyenlőség esetén az alperes javára döntöttek.¹⁵¹ Végül is így biztosították, hogy az esküdteket ne lehessen kényszeríteni, hogy a szavazás titkos legyen, mivel a bíróságoknak kiemelt szerepük volt a demokráciában.¹⁵²

Ezek után a bulé is jelentős testületnek számított Athénban, ám keveset tudunk róla. Athénban Solón idejében a vagyoni cenzus alapján választották ki a bulé tagjait, csak egy évre. A kleisthenési korszakban a tagokat a tíz phylé, valamennyi képviselőjéből már sorsolták, vagyoni korlátozás nélkül ugyancsak egy-egy évre. Ennek viszont ellentmond, hogy a tanácsstagok listái és a vagyonos politikusok neveit tartalmazó források alapján az állapítható meg, hogy a bulé tagjai magasabb körökből származtak, semhogy sorshúzás révén esett volna rájuk a választás.¹⁵³ Ugyanis ekkor a tanácsstagok vagyoni helyzetének véletlenszerű mintát kéne alkotnia. Ráadásul a névsorokban gyakran vannak meglepő egybeesések, amikor rokonok szolgáltak egymás mellett. Valamint néhány kritikus évben éppen híres, vezető politikusok jelentek meg a bulé tagjai között. Mindez azt mutatja, hogy valamilyen módon mindig meg lehetett kerülni a sorsolás szabályait. Például, ha valaki démos társa helyett vett részt a sorsoláson, de akár megvesztegetéssel is lehetett nyomást gyakorolni.¹⁵⁴

A korrupció végső soron ellentétes a demokráciával, mert míg az a politikai egyenlőség elvén nyugszik, a korrupció éppen az állam önkényes és egyenlőtlen magatartásában polgárai felé. A korrupció tehát negatív jelenség. Az általa okozott károk sokfélék, és különböző természetűek és minden esetben aláássák egy kormányzat legitimitását.

¹⁵⁰ Az amphorákon csak egy szavazókorong fért át egyszerre azért, hogy nehogy valaki kettőt dobjon be. Aristotelész, *Az athéni állam* LXIX 3.

¹⁵¹ U.o. LXIX 1.

¹⁵² Aristotelész, *Az athéni állam* LXVIII – LXIX 1-2.

¹⁵³ Ráadásul a ma ismert 3000 tanácsagnak érdekes, hogy csak 3%-a, akik kétszer is hivatalban volt. Finley, 1995. 156-157. p.

¹⁵⁴ Boardman – Griffin – Murray, 1996. 154. p.

3. UTÓPIA ÉS VALÓSÁG

Különös, de az athéni demokrácia épp a saját korában nem kapott elméleti alátámasztást. Az ókor legjelentősebb politikaelméleti munkái, ugyanis már többségében akkor készültek, amikor a demokrácia és a polis működése is válságba került. Az utókor demokrácia felé megnyilvánuló érdeklődésének, figyelmének ismeretében a leginkább meglepő, de rendkívül kevés olyan irat maradt ránk, mely a népuralom előnyeit taglalja. Thukydides, Polybios – valamint a legújabb kutatások során előkerült Archimédész-palimpsest egyik írásban – Hypereidész azok, akik számára ezen rendszer paradigmái testesítették meg a jól működő állam alapjait.

Ezzel szemben a többség inkább fenntartásokat fogalmazott meg a demokrácia irányába (Pseudo-Xenophón, Platón, Aristotelész). Athén bukása után vált uralkodóvá az a nézet, mely szerint az izonómia és a demokrácia, mint alkotmányformák a torzult államberendezkedések közé tartoznak. Ez részben, azért alakulhatott így, mert az athéni rendszer legfeltűnőbb jelensége az állandósuló belpolitikai viszály és feszültség volt. Az athéni példa sokak számára hihetővé tette, hogy még a törvényes rend, a polis is instabillá válik egy ilyen rendszerben, ahol a démos pusztán anyagi igényeit kiszolgáló politikusok vannak hatalmon, akik állandóan hadakoznak egymással. Ennek ellenére, az athéni demokrácia külső szemlélők számára erősebbnek és stabilabbnak tűnt, mint más berendezkedések. Mégis az ókori auktorok, filozófusok fenntartásainak kétségtelenül volt bizonyos alapja. De mit ítélték aggasztónak az athéni társadalomban és politikai gyakorlatban? Mely államot tekintették a legideálisabb formának? Mivel jellemezték a demokrácia gondolatvilágát és elképzeléseit? Végül mennyiben befolyásolja ma a demokráciáról kialakított nézeteket az, hogy éppen kinek a munkáját olvassuk az állam- és politikatörténetben?

3.1. A demokrácia kritikája

A bírálatok sorát Pseudo-Xenophón, *Az athéni állam* című műve nyitja. Ezen alkotás akkor készült, amikor az athéni demokrácia, a tengeri birodalom még virágzott és hatalmas szilárd volt. Azonban a mű már ekkor komoly érveket hozott fel a demokrácia ellen.

Pseudo-Xenophón szerint, a gond ott kezdődött, hogy az athéni demokrácia nem pusztán tartotta magát, hanem kiteljesedett és megerősödött, a szegényebb polgárok túlságosan erőteljes ténykedése folytán. Ők hajtották a hajókat, melyek az államnak a hatalmat adták és tengerek urává tették. A demokrácia lényegét tömören úgy foglalta össze,

mint az elvetemült és alacsonyabb rendű, szegény sokaság uralmát, a kevés gazdag és jó felett. Mindezt pedig erkölcsileg és kulturálisan is egy rossz hatalmi formának tekintette.

Pseudo-Xenophón a keveseket viselkedésük miatt tekintette jónak, az önuralom, az igazságosság és körültekintés erényeivel jellemezte őket. A sokaságot ezzel szemben, szegénységéből adódóan¹⁵⁵ tudatlan, műveletlen és féktelen tömegnek tekintette.¹⁵⁶ Azt, hogy a népgyűlésben bármely „nyomorultnak” jogában állt szólni, ő korántsem tartotta a legjobb állam mintájának. Ám a demokrácia fenntartását nem vetette el teljesen, mert látta, hogy ebben a rendszerben az emberek szabadok, szemben azzal a hatalommal, melyben rabszolgák lennének.¹⁵⁷ Összességében megfogalmazta, hogy inkább legyen rossz az alkotmány sem, mint tökéletes, mert ez legalább nem teszi szolgává és a hatalommal szemben gyengévé az embereket.¹⁵⁸ A demokratikus állam külpolitikáját illetően megfogalmazta, hogy Athén erkölcstelenül járt el szövetségeseivel szemben, de mégis, mindig hatékonyan cselekedett.

Mindemellett ő az athéni *alkotmány* megreformálását lehetetlennek tartotta, mivel Athénban nem lehetnek mások a viszonyok, mint amilyenek vannak.¹⁵⁹ Ennek oka, hogy minden változás elvesz valami lényegeset a demokráciából.¹⁶⁰ Olyan „kielégítő megoldást” pedig nehéz találni, amely „az állami életet jobbra” teszi és egyúttal a demokráciát is fenntartja. Kivéve, ha bizonyos apróságokat hozzáteszünk itt-ott vagy elveszünk belőle.¹⁶¹ De milyenek volnának egy ilyen gyökeres változás előidézésének esélyei Athénban?

Gyakorlatilag semmilyen. A demokráciában a démos van hatalmon, ő a sokaság és lehetetlen, hogy velük szemben azok száma több legyen, akik fellépnek vele szembe. Pseudo-Xenophón levonta a tanulságot: hogyan is gondolhatná valaki, hogy Athénban, ahol a démos tagjai látják el a hivatalokat, valaha is jogfosztottá válhatnék a „sokaság”?

Mindezekből végül is az következne, hogy a demokráciát se megreformálni, se megdönteni nem lehet. Végül is mindezek magyarázatot adnak Athén jól látható sikereire és a demokrácia csodálatára. Az értekezést úgy lehetne összefoglalni, hogy a demokrácia megmagyarázható, megvetendő és legyőzhetetlen. A demokrácia képes arra, hogy ellenfeleit legyőzze, asszimilálja, illetve azzal, hogy saját politikáját kényszeríti rájuk meg is kösse őket.

¹⁵⁵ Az ókorban elterjedt volt az a nézet, hogy, akiknek dolgozniuk kell a megélhetésért, szükségképpen becsstelen és erkölcsileg züllesztő, alantas tevékenységekbe fognak és ezért kevésbé alkalmasak részt venni a politikai életben. (Ezen megítéléssel szembe állt Hésiodosz: *Munkák és napok* című műve.)

¹⁵⁶ Pseudo-Xenophón, I. 5.

¹⁵⁷ Pseudo-Xenophón, I. 6–8.

¹⁵⁸ Pseudo-Xenophón, I. 8–9.

¹⁵⁹ Pseudo-Xenophón, III. 8.

¹⁶⁰ Nem választhatnak kevesebb bírót, mert kevés bíróval szemben megvesztegethetőek lennének és akkor kevésbé igazságosan törvénykeznének. Pontosan ez, vagyis a bíróságok nagy létszámú felépítése, mely a dicséret és elismerés tárgyát képezi és követendő is.

¹⁶¹ Pseudo-Xenophón, III. 9.

A démos hatékonyan tudja érdekeit képviselni viszont ebből egy államrend születik, mely gyakran elítélendőbb minden más rendnél.¹⁶² Gondolatai jelentős utóélettel bírtak. A tengeri erő, állami jövedelem, birodalom és demokrácia összetett kapcsolatrendszerét később Thukydides fejttette ki részletesebben. A demokrácia, mint a „műveletlen” rétegek önző uralma pedig Aristotelés *Politikájában* is megjelenik.

A demokrácia és a politika ugyancsak jelentős képviselője volt Sókratész.¹⁶³ Felfogásában nem azonosult a démos uralmával és intézményeivel, sőt mondhatni teljesen szemben állt vele. Véleménye az volt, hogy biztonságban csak az élhet, aki távol marad a politikától. Ugyanakkor hangsúlyozta a törvények mindenkori tiszteletét. A demokráciát a véletlen és a tudatlan tömeg irányította rendszerként írta le. Állameszménye szerint a vezetésre csak a legnagyobb tudással rendelkező bölcsek alkalmasak, akik szakszerűen tudják irányítani a közösség életét. Athén és elhibázott tetteinek oka pedig épp abban állt, hogy a tudatlanok irányították a polis életét, akik az erény megismerésében sem jeleskedtek.¹⁶⁴

Sókratész idejében az athéni demokrácia virágkora múlóban volt, a peloponnésosi háború veszteségei, a demagógok politikája komoly zűrzavart okoztak. Ez a demokrácia már egyre kevésbé volt nagyvonalú kritikusaival szemben. Külső hatalmától megfosztottan inkább befelé kezdte demonstrálni erejét. A polgárok bűnbakot kerestek a veszteségekért. A demokratikus rendszer kritikusai ellen fordult, még ha ők hasznos gyakorlati indítványokat is vetettek fel a politikára nézve. Ez a gyanakvó hangulat okozta Szókratész vesztét is, aki sokak szemében veszélyeztette a demokratikus rendszer alapelveit.¹⁶⁵

Ezek után Platón a következő, aki bírálatot fogalmazott meg a demokráciával kapcsolatban. Megítélése ennek tekintetében fokozatosan változott. Az *Állam*, majd az *Államférfi* és végül a *Törvények* című munkájában megfigyelhető a változás, hogy hogyan jut el Platón a bölcsek és filozófusok vezette állam ideáljától, előbb a bölcs monarcha, majd a törvények irányította eszményi államig. Platón úgy vélte az államok működésében rengeteg baj van és sok is lesz, mert ügyeiket holt betűkhöz és szokásokhoz igazítják nem pedig a szakértelemhez. Ezen államok – szerinte főleg a demokráciák – beláthatatlan ideje élnek ebben a betegségben. Egyik részük hamar elbukik, mások erőfeszítések árán egy ideig

¹⁶² Ober, Josiah: *Bevezetés egy zsákutcába (I – II.)*. = Korunk 3. évf., 20. évf. 3 – 4. sz. (2009. márc.-ápr.)

¹⁶³ Írásos emlék nem maradt meg tőle, de tanainak nagy részét Platón és Xenophón munkáiból ismerjük

¹⁶⁴ Takács, 2009. 19-22. p.

¹⁶⁵ Sókratészt i. e. 399-ben, mint az ifjúság rosszra nevelőjét és megrontóját bíróság elé is állították és halálra ítélték. Ennek részleteit Platón Szókratész védőbeszéde című munkája fejt ki. Platón ez esetben azért is tekinthető hiteles forrásnak, mert maga is részt vett az ítéleten és saját maga érvelt mestere mellett. Platón, *Szókratész védőbeszéde*. = <http://mek.niif.hu/00400/00460/00460.htm> (2013. 12. 16.)

fennmaradnak, majd összeomlanak pusztán kormányzóik hitványsága, tudatlansága miatt.¹⁶⁶ *Állam* című művében is lekicsinylően szólt a demokráciáról, mint azok uralmáról, akik gyermeki és asszonyi értelemmel bírván, csak a tarkaságot bámulják és szeretik. A demokratikus alkotmány az ő szemében a féktelenség uralma volt, mert a polgárok túlságosan szabadok lettek és szabad véleménynyilvánítás során bárki azt tehette, amit akart. A demokratikus államra úgy tekintett, mint eleinte megbocsátó, bőkezű kormányzatra, mely később mindent megvetett, amit az állam szervezése közben hangoztatott. Platón szerint a demokrácia az oligarchiából fejlődött ki, eredetileg egy jobb államot létrehozva. Csakhogy a népuralom hatalma csúcsán gögősen összetapossa elveit - semmibe véve, milyen volt a rendszer mely előtte fenn állt. Ez a rendszer a végső csúcsa a tömeg szabadságának. De a túlságos szabadság mindig szolgásgárra vezet.¹⁶⁷ Az *Államférfi* című művében a demokráciát egyszerre jó és rossz formaként jelöli meg, a rendezettség és a mértéktelenség furcsa viszonyára építve.¹⁶⁸ *Törvények* című munkájában élesen elkülöníti a demokráciát az egyeduralkodástól, előbbire Athént utóbbira a perzsákat hozta példának. Megfogalmazta a mikté politeia rendszerét, mely mintapéldájának az Athénnal ellenséges Spártát tekintette.¹⁶⁹

Ezt követően Aristotelész – *Politika* c. munkájában – szintén a legjobb állam kritériumait kutatta. Ő Platónnal ellentétben, nem érte be elméleti tételekkel, hanem a gyakorlati lehetőségekre is gondolt. Három lehetséges államformát különböztetett meg: a királyságot, az arisztokráciát és a politeiát. Ezekhez eltorzult, korcs formákat is társított: a tyrannist, az oligarchiát és a demokráciát. Abból indult ki, hogy az általa helyesnek tartott államformák mindegyike jogos és hasznos, míg ezek korcs formái természetellenesek. Aristotelész szerint a legjobb államforma a királyság, mely sosem bukik meg, csak feloldódik egy másik rendszerben. A demokráciában pozitívumnak tartotta, hogy a tömeg is képes, egy emberként dönteni, ha vannak törvényei és van vezetője. Aristotelész rangsorában a demokrácia a politeiát követte, majd az oligarchia és tyrannis következett. A monarchia és az arisztokrácia ugyan jobbnak számított, de csak bizonyos körülmények között lehetségesnek.

Aristotelész új fogalma a politeia,¹⁷⁰ mely a lehető legjobb alkotmányként a demokrácia és oligarchia keveréke, de inkább a demokrácia felé hajlik. A politeiában két fontos dolog a szabadság és a bőség valamint az, hogy a középosztályúak vannak túlsúlyban. Aristotelész őket tekintette a legjobb polgároknak, mivel ők engedelmeskednek az észnek, áthidalják a

¹⁶⁶ Platón, *Államférfi* 301e-302b

¹⁶⁷ Platón, *Állam* VIII-IX.

¹⁶⁸ Platón, *Államférfi* 302e-303b

¹⁶⁹ Platón, *Törvények* III. 693d

¹⁷⁰ A politeia Aristotelész után, mint a demokrácia jó formája nem játszott többé szerepet. Polybios a jó formát nevezte demokráciának, a rossz alkotmányokat ochlokráciának.

gazdagok és szegények különbségeit, vagyis egyfajta közvetítő szerepet játszanak. A rendszer egyetlen hibájának azt tartotta, hogy gyakran csap át a vele határos formákba. A politeia formája viszont szinte egyáltalán nem fordult elő Hellásban, mert kevés számú polisban voltak túlsúlyban a középosztály képviselői. Ezért inkább csak, mint lehetséges alkotmányforma jelent meg.

Ugyanakkor az a fejlődési modell, melyet Aristotelész leírt egy polis fejlődésére tökéletesen ráillik, ez pedig Athén.¹⁷¹ A többinél nem valósult meg teljes mértékben.¹⁷² Közel 100 polis közül csupán 13-ban jött létre demokrácia. Ezzel szemben 63 királyság és 59 tyrannis különböztethető meg. Aristotelész fejlődési modelljét alapul véve a királyság-tyrannis sorrend pedig mindössze csak 23 polisban figyelhető meg. Ezzel szemben a teljes – vagyis királyság, tyrannis, demokrácia – sorrend csak 10 polisra igaz: Argos, Athén, Élis, Chios, Korinthos, Megara, Milétos, Mytiléné, Samos és Syrakusai városára. Ebből látható igazán, hogy Aristotelész fejlődési modelljét Athén története kapcsán dolgozta ki.¹⁷³

A későbbiekben Polybios, görög származású, római történetíró – *Historiai* c. művében – taglalta, hogy az államok élete átalakul, változik, míg végül mindig önmagához tér vissza. Az államformák fejlődéstörténetét ő monarchiától – monarchiáig, egy teljes körforgást leírva fogalmazta meg. Szerinte minden a királyság létrejöttével, egy ember hatalomra kerülésével kezdődött. Ez hamar tyrannisba csapott át, aminek bomlás, lázadások és összeesküvések lettek a következményei. A tapasztalat és csalódottság hamarosan arisztokráciát szült, ami a nemzetségek előrehaladtával oligarchiává alakult, majd ebből újabb összeomlás következett. A nép ekkor kezébe vette az uralmat, létrehozva a demokráciát. Ebben a rendszerben a többség akarata a mértékadó, mely addig lesz életképes, amíg az egyenlőség és a szabadság nem válik magától értetődővé. Újabb nemzedékek múltán ugyanis az erőszak kerül előtérbe és létrejön az ochlokrácia. Ekkor a nép mértéktelenül hajszolja a hatalmat, hozzászokik az ajándékhoz, úgy hogy vezérfüggővé válik és ezt a vezért erővel hatalomra juttatja. Vagyis mindig igaz, hogy a nép emel maga fölé despotát és visszatér eredeti rendszeréhez. A

¹⁷¹ Aristotelész, *Politika* III-VII.

¹⁷² Ennek bizonyítására Németh György, ókortörténész számítógépes adatbázist készített, melynek segítségével megvizsgálta, hogy az aristotelési fejlődési modell milyen mértékben volt jellemző a görög polisokra. Ebbe az adatbázisba az egyes polisok államformáira vonatkozó adatokat vitte fel (terület, polgárok száma, pénzverés, középületek, polis történet, régészeti adatok, közvetlen források). Nem tekintette valódi demokráciáknak, azokat a polisokat, ahol a népuralom külső kényszer hatására alakult ki, mint például a délosi szövetség több polisában. Ugyanis is a demokrácia nem a démos uralmán, hanem az athéni fegyvereken nyugodott. Németh, 1996. 20-21. p.

¹⁷³ Ezen adatok az adatbázis eddig ismert adatai alapján kerültek megállapításra. Németh, 1996. 21. p.

körforgás, azért nem áll meg, mert a nép szemében az egyenlőség az a dolog, amire érdemes törekedni és ezzel felemelkedni az elnyomásból.¹⁷⁴

Ezen elméletek érvényesültek az athéni demokrácia időszakában és a válságot követő évtizedekben. Minden kor a saját ismeretei alapján értelmezte a műveket. Mindenesetre minden alkotás jelentős mintául szolgál a rövid életű athéni demokrácia és válságkorszakának megismerésére. Ráadásul erről a korszakról folyamatosan bővülnek ismereteink, melyet a nem is olyan régen feltárt és megfejtett Archimédész-palimpsest adatai tovább tágitanak.

3.2. Egy elfeledett bírálat nyomában

Hypereidész, i. e. 4. századi szónok és politikus volt, aki Athénban élt, amikor a városállam óriási harcot vívott a terjeszkedő makedón birodalommal. Több mint 60 beszédet tulajdonítottak neki, de mindebből papiruszon csak hat maradt fenn.¹⁷⁵ Ezért jelentős annak a 320 sornak a felfedezése, amelyeket a nem olyan régen megfejtett Archimédész-palimpsest¹⁷⁶ rejt (lásd 8. ábra).¹⁷⁷ A mű 1998-ban került az érdeklődés középpontjába.¹⁷⁸ Különböző műfajú alsó írásaival, mint a hét Archimédész-értekezés - melyről a palimpsest a nevét kapta – egy eddig ismeretlen Aristotelész-kommentár, valamint Hypereidész két eddig szintén ismeretlen beszéde komolyan befolyásolja eddigi ismereteinket.

A palimpsest jobb olvashatósága és könnyebb kezelése miatt először szükség volt a könyv lapjainak szétszedésére (lásd 9. és 10. ábra).¹⁷⁹ Ráadásul meg kellett tisztítani minden

¹⁷⁴ *Az államformák változásának ciklikus elmélete.* In: Borzsák, 1982. 190-192. p.

¹⁷⁵ *Ókori beszédek az athéni demokrácia kulisszatitkairól* = http://mult-kor.hu/20080630_okori_beszedek_az_atheni_demokracia_kulisszatitkairol (2014. 03. 10.)

¹⁷⁶ A palimpsest (palin = újra + psao = vakar) elnevezés jól tükrözi a mű sajátosságát. Mivel a kódex ledörzsölt és újból felhasznált pergamenekből áll.

¹⁷⁷ Hypereidésznek a középkori hagyományozás révén egyáltalán nem volt kéziratos hagyománya. Ezen szövegrészlet és a papiruszokon kívül nem találtak csak Hypereidész szöveget tartalmazó kódexet. Horváth László – Mayer Gyula: *Az új Hypereidész.* = Antik Tanulmányok, 2007. 51. (továbbiakban: Horváth – Mayer, 2007) 161. p.

¹⁷⁸ A kódex története messzire nyúlik vissza. Johannes Myrones görög szerzetes 1229-ben húsvét ünnepére imagyűjteményt állított össze, melyhez 10 – 11. századi kéziratok lapjait (folium) használta fel. Hét kódexet szedett darabjaira, majd a lapok írásait levakarta, középen szétvágtá az íveket, összekeverte őket és a lapokat kilencven fokban elfordította, míg végül ráírta az új, „felső” szöveget, az imádságokat. A kódexet – mely a 20. század elejéig a görög egyház tulajdona volt – 1906-ban Johan Ludvig Heiberg dán filológus fedezte fel Konstantinápolyban. Ő állapította meg, hogy az alsó írások Archimédész-szövegeket tartalmaznak. A könyv az első világháború után elveszett, majd francia és török kereskedők jutatták Isztambulból Párizsba, ahol egy francia család tulajdonába került. Végül 1998-ban árverezte el a Christie's aukciós ház. Új tulajdonosa – egy magánszemély – pedig komoly anyagi ráfordítással igyekezett olvashatóvá tenni valamennyi alsó írást. Jelenleg a baltimore-i Walters Art Museum található a kódex. A kutatás szervezésével és a kódex őrzéséért William Noel felelős. Horváth – Mayer, 2007. 145. p. illetve 149-150. p.; Noel, William: *Archimédész elveszett kódexének feltárása.* = http://www.ted.com/talks/william_noel_revealing_the_lost_codex_of_archimedes?language=hu#t-606795 (2014. 03. 12.) (továbbiakban: Noel, 2014.) 1:01

¹⁷⁹ A könyv gerincének alsó része bőrragasztóval, felső része faragasztóval volt rögzítve. Mivel utóbbi feloldása nem könnyű feladat, így négy évbe telt, mire sikerült szétszedni a könyvet. Noel, 2014. 3:44

viasztól (lásd 11. ábra), mely ráfolyt, mivel a könyvet liturgikus alkalmakkor használta a görög ortodox egyház.¹⁸⁰ Ezután a szöveg egyes részleteit – először csak az Archimédész-tanulmányokat – részecskegyorsító röntgensugárral tették láthatóvá (lásd 12. ábra). A sikeres vizsgálat még nagyobb érdeklődést keltett a többi szövegrészlet iránt.¹⁸¹ Amerikai fényképezők tizenhat különféle hullámhosszú fénnel készítettek felvételeket a lapokról, a további jobb olvashatóság miatt. A felvételeket tökéletesítették, és álszínezett vagy hamis színezett képeket állítottak elő, ahol az alsó írás jellegzetesen piros színben látszódott (lásd 13. ábra).¹⁸² Ezután a Brit Királyi Akadémia 2006 februárjában kerekasztal-beszélgetést szervezett, amelyre minden Hypereidész-kutatót, így a magyar Horváth László klasszika-filológust, adjunktust is meghívták és köztük szétosztották a még megfejtetlen lapokat. Saját munkájuk mellett a magyar kutatók több lap esetében voltak társátírók, referensek ráadásul a külföldi kollégák leveleinek döntő többségének megfejtését is ők fejezték be.¹⁸³

Az összesen tíz lap közül, mely Hypereidész beszédet tartalmaz, kettő egy magánjogi beszédhez tartozik (Timandros ellen), mely gyámsági ügyben hangzott el. A másik egy Dióndas ellen elmondott politikai védőbeszéd (nyolc lap). Ez a szónoklat akkor hangzott el, amikor a makedónok kiterjesztették befolyásukat Hellásra. A terjeszkedésnek Athénban az i. e. 340-es évek közepétől egyre inkább voltak ellenzői. Ezt a csoportot képviselte Hypereidész és Démostenész is. Javaslatukra Athén az ősi ellenséggel, Thébával szövetséget kötött, azonban i. e. 338-ban a chairóneai ütközetben a seregek súlyos vereséget szenvedtek.¹⁸⁴ Az ütközet előtt viszont Hypereidész javaslatára az athéniaiak koszorút szavaztak meg Démostenésznek a Thébával való szövetség elismeréseként, amit egy évvel későbbi ünnepen kapott volna

¹⁸⁰ Sokszor a könyvről apró darabok váltak le, ami a rossz állapotát is mutatja. Ezek után kezdődött a szöveg átírása, értelmezése. Noel, 2014. 4:26

¹⁸¹ A Cambridge-i Egyetem kutatója, a rigai Natalie Tchernetska vizsgálta meg azokat a pergamenlapokat, amelyeken nem Archimédész-szövegek voltak. Ő ismerte fel, hogy egy másik 10. századi lexikon – a Suda-lexikon – szerint a kódex két sora Hypereidész-től származik. Azonban a teljes szöveg megfejtése nehéznek bizonyult. Ugyanis az alsó szövegek sok helyen olvashatatlanok voltak. A betűk kivakarásában a 13. századi szerzetesek alapos munkát végeztek. Így végül csak egy lapot adtak ki nyomtatásban 2005-ben. Majd ugyan ennek az évnek a végén Nigel Wilson, az Oxfordi Egyetem professzora "azonosította" az ismeretlen Aristotelész-kommentárt, amelynek teljes megfejtése még folyamatban van. Horváth – Mayer, 2007. 145. p.

¹⁸² Vagyis összekombinálták a képfeldolgozásokat, és két képet egy üres képernyőre tettek. A kép összeolvasztásakor ügyeltek arra, hogy úgy válasszák ki a pergamenről és az imádságos könyvről készült felvételeket, hogy előbbi fényes, világos, utóbbi pedig sötét legyen. Illetve, hogy egyikén az alsó szövegek sötétben, a másikon világosan jelenjenek meg. Így az egyesített képen az eredmény sötét lesz és piros, és akkor kezd tisztán olvashatóvá válni az eredeti szöveg. Noel, 2014. 5:19

¹⁸³ Horváth László két lapot hozott haza és a közel 64 sor megfejtésére munkacsoportot szervezett. Az elvégzett munkáról a második kerekasztal-beszélgetésen számolhattak be. A magyar sikereket fokozta, hogy Horváth László a második kerekasztal kezdete előtt frissen kézhez kapott harmadik fóliumot Londonban, 24 óra leforgása alatt, néhány magyar kutatóval megfejtette. Horváth László, azóta is folytatja a munkát, a magyarok érdeme eddig a szöveg 75 százalékának a rekonstruálása. Horváth – Mayer, 2007. 146. p.; *Magyar kutatók fejtik meg az Archimédész-palimpsestet* = <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=18353> (2014. 03. 10.)

¹⁸⁴ Horváth – Mayer, 2007. 171-172. p.

meg.¹⁸⁵ Csak hogy közbeszólt a vesztes csata. Ezt a hangulatot kihasználva Diondász, megvétózta az elfogadott javaslatot, mondván Démostenész nem jól irányította az athéni külpolitikát. Abban bízott, hogy a nép visszavonja a határozatot és fellép a makedónellenes politikusokkal szemben. Ezzel az üggyel kapcsolatban hangzott el – a 4 évvel később megtartott per során – Hypereidész védőbeszéde.¹⁸⁶

A szónoklatban történelmi példákkal bizonyítja, hogy Athénnek nem volt más választása. Mindig Athén volt Hellás védőbástyája. Az a város és nép, mely egykor a perzsák ellen küzdött, Marathónnál egyedül harcolt, vállalta a háború óriási anyagi terheit és emberáldozatát. Hypereidész eddig ismeretlen adatokat is közölt: Salamisnál a perzsákkal szemben Athén adta a legtöbb hajót, összesen kétszázhuszat. 150 év múltán is csak így, magasztos célok mentén cselekedhetett, függetlenül attól, hogy végül elbukott.¹⁸⁷ Eközben bírálta a makedónpárti politikusokat is és védelmezte a makedón terjeszkedéssel szemben követett politikát. Meglepő, hogy a nép elfogadta érvelését és felmentette,¹⁸⁸ ami mutatja az akkori athéni politikai légkört. Azt, hogy a Nagy Sándor ellen küzdő athéni politikusok tekintélye, hogyan maradt töretlen és, hogy ellenfeleik hiába indítottak ellenük koholt pereket, mert azokat elvesztették. Az athéni népben ugyanis szilárdan élt az egykori nagyság tudata és az önállóság, a szabadság óhaja, amely dicső tettekre sarkall, még ha azok el is buknak. Így nincs mit kárhoztatni azon a politikán, amely a chairóneiai vereségbe torkollott.

Összességében a beszéd különleges bepillantást enged az athéni demokrácia belső működésébe. Mindezek mellett eddig olyan nem ismert történelmi adatokat is tartalmaz, melyek Athén történelmének korábbi időszakára vonatkoznak. Ennek kapcsán érdekes számadatokkal szolgál a Marathónnál, Salamisnál illetve Artemisónnál harcoló görög és különösen athéni flotta összetételét és számarányait illetően.¹⁸⁹ Az átfutó Hypereidész-bifolium eddig 90%-osan feldolgozott. A még megfejtetlen írások értelmezési munkálatai a későbbiekben is folytatódni fognak. Mindenesetre a palimpsest minden eddigi adatát, képeit feltették az internetre és Creative Commons licenz alatt publikálták, mindenki számára elérhetően.

¹⁸⁵ Ezt örökíti meg Démostenész *Koszorú* című beszéde, mely a kutatások szerint tartalmi és stíláriai hasonlóságaival Hypereidész Diondász ellen elmondott beszéde mellé állítható. Horváth – Mayer, 2007. 146. p.

¹⁸⁶ Sikertelt azt is bizonyítani, hogy a beszéd nem közvetlenül a chairóneiai ütközet után, hanem i.e. 335/334-ben hangzott el. Horváth – Mayer, 2007. 146. p.

¹⁸⁷ "Nyerni a legjobb" -- mondta. *"De ha nyerni nem tudunk, legalább nemes ügyért harcoljunk, mert akkor fennmarad az emlékezetünk. Gondoljunk csak a spártaiakra. Számtalan győzelmet arattak, de senki nem emlékszik rájuk, mert mindegyiket önző célért vívták. A spártaiak egyetlen olyan csatája, amire mindenki emlékszik a thermopylai csata volt, ahol egyetlen ember híján mindannyian elesetek, de a görög szabadságért harcoltak."* Noel, 2014. 9:50; Horváth – Mayer, 2007. 175. p. illetve 181-184. p.

¹⁸⁸ 10 évet élt még, majd a makedónok elfogták, kivágták a nyelvét, hogy csúfot üzenek szónoki képességeiből. Noel, 2014. 9:50

¹⁸⁹ Horváth – Mayer, 2007. 178-179. p.

ÖSSZEGZÉS

A tökéletesnek hitt népuralom, hamar megszűnt létezni. Az i. e. 5. század végére Athén aranykora véget ért. A birodalom dinamikus, agresszív külpolitikája, a hatalmas erőfeszítései, a nagy sikerek a semmivé lettek. A város, annyira túlfeszítette erejét, hogy az megbosszulta magát. Ostrom alá vették, kiéheztették, kincstárai kiürültek, flottájából alig maradt valami. A polis, mely valaha biztos volt felsőbbrendűségében egy járványtól, háborútól és belső megosztottságtól sújtott nép otthona lett. Ezt a helyzetet az egyre gyarapodó számú külső ellenségek is igyekeztek még inkább kihasználni. Alig fél évszázad leforgása alatt összeomlott a demokratikus rendszer is. Az addig adót fizető szövetségesek „elvesztek”, így a demokráciát már nem lehetett tovább terjeszteni a térségben.

Az az Athén, mely három nemzedéken át sikert sikerre halmozott, ekkor fellépett saját maga és politikai rendszere ellen. A demokrácia eljutott arra a szintre, amikor a démos már tetszése szerint hozott és törölt el törvényeket. Végül minden törvény lett, ami tetszett a tömegnek, mert nem volt korlát abszolút hatalma előtt. Így a kezdetben mértékletes birodalmi demokráciát egyre kevésbé lehetett kézben tartani. Paradox, de a radikális változást akaró eszmék végül azért nyertek teret, mert az athéni demokrácia garantálta a szólásszabadságot. A demokrácia sok mindent eltűrt, de az ellene irányuló támadásnak már nem tudott ellenállni. Az i. e. 403-ban restaurált demokrácia már jelentős és tudatos változásokon esett át. A népuralom hatékonyabb lett, de kevésbé demokratikus. Ezek után a szövetségesekkel vívott harcok i. e. 377-ben, majd Makedónia i. e. 322-es fellépése végleg felszámolta a demokráciát a térségben. Ezt követően ez a fajta – a nép közvetlen uralmán felépülő – politikai berendezkedés, mely épp Athén terjeszkedése – a délosi szövetség tengeri birodalommá válása, a szövetségesekre „erőltetett” demokratizálódás – révén egész Hellás szerte terjedőben volt; annak minden előnyével és hátrányával együtt elfelejtődött.

Az utókor demokráciától való eltávolodásában nagy szerepet játszott az is, hogy kevés olyan irat maradt fenn, mely a népuralom előnyeit taglalta. Ez részben azért alakulhatott így, mert az athéni rendszer legfeltűnőbb jelensége az állandósuló belpolitikai viszály és feszültség volt. Athént tekintve hihetővé vált, hogy még a törvényes rend, a polis is instabillá válik egy ilyen rendszerben, ahol a démos pusztán anyagi igényeit kiszolgáló politikusok vannak hatalmon, akik állandóan hadakoznak egymással. A többség – Pseudo-Xenophón, Platón, Aristotelész – fenntartásainak kétségtelen volt bizonyos alapja. A demokrácia irányába megmutatkozó ellenérzést, még az i. e. 4. században élt – most újonnan felfedezett –

Hypereidész sem tudta felülmúlni. Hiába emelte ki Athén nagy tetteit, hiába igyekezett feledtetni a demokrácia „ballépéseit”.

A demokrácia hamar politikán kívülivé vált. A középkorban nem tartozott a politikai viszonyokat leíró fogalmak közé. Egyáltalán nem is találkozunk ezzel a fogalommal a középkori okmányokban, iratokban. Először majd csak Aristotelész-recepciója kapcsán került előtérbe. A középkorban a demokrácia egy meghatározott ókori alkotmányformaként élt. Sokan a csőcselék szabadságával, általános romlással, a legjobbak szolgátságával hozták párhuzamba. A 18. századig elsősorban alkalmazták kormány- vagy alkotmányformaként, de a demokrácia csak a felvilágosodás korában került ismét előtérbe, a köztársaság fogalmával versengve. A 19. században megjelenő modern demokráciák pedig az ókoritól elválva teljesen új irányba kezdtek haladni.

Végül soron az athéni demokráciában a polgárok megértették és rájöttek arra, hogy képesek saját magukat kormányozni, mindezt a városállami lét eszközeivel és annak keretében. Athén államformája ókori viszonylatban a politikai jogok páratlan arányú kiterjesztése és érvényesítése volt. Azonban ezt a demokráciát – amely korlátozottsága ellenére az ókor kimagasló államszerveződése volt – semmiképp sem lehet és nem is szabad csak mai fogalmaink szerint megítélni, sokkal inkább a maga korábban kell keresnünk egyediségét és különlegességeit. Ugyanakkor a szuverenitás, a korrupció, mint modern fogalmak használata az ókorra nézve újabb értelmezési lehetőségeket nyit meg a demokrácia kapcsán. Ugyanis ezen fogalmakat átértelmezve és inkább ezek tartalmát alapul véve megállapítható, hogy már az ókori demokráciákban is léteztek, ha nem is jelölték meg őket konkrétan.

Kétségtelen tehát, hogy Athén nagy dolgot vitt véghez a démos uralmának kiterjesztésében. Még akkor is, ha nem ő volt az első polis, aki megtette a kezdő lépést a nép politikai döntésekbe való bevonásába. Illetve még akkor is, ha ez a fajta demokratizálódás a belső reformok eredményeként kezdődött meg úgy, hogy a vezetőknek legtöbb esetben ez nem is állt szándékába. Solón, Kleisthenész vagy Periklész csak egy veszélyessé váló feszültséget akartak levezetni, megoldani, ezt viszont olyan eszközökkel tették, aminek a demokrácia erősítése lett a következménye. Paradox az is, hogy mindezt éppen Athén legfőbb arisztokrata nemzetsége, a polis mindenkori, potenciális tyrannosz-jelöltjei az Alkmeonidák indították el. Végül soron viszont az, hogy Athén a demokrácia irányába indult, majd azt továbbfejlesztette – intézményrendszer, döntési mechanizmusok – és mintaként terjesztette a térségben jelentősen befolyásolta megítélését és az utókor szemléletét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Források, forráskiadványok

- Aiszkülosz: *Oltalomkeresők*. In: Domokos János – Zsolt Angéla (szerk.): *Aiszkülosz drámái*. Európa Kiadó, Budapest, 1996. 95-141. p.
- Althusius, Johannes: *A politikai szuverenitás*. = <http://epa.oszk.hu/00200/00266/00021/c000410.html> (2013. 09. 23.)
- Arisztotelész: *Az athéni állam*. In: Németh György (szerk.): *Államéletrajzok*. Századvég, Budapest, 1994. 5-56. p.
- Arisztotelész: *Politika*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 318 p.
- *Az államformák változásának ciklikus elmélete*. In: Borzsák István (szerk.): *Görög történeti chrestomathia*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. 190-192. p.
- Hérodotosz: *Görög - perzsa háborúk*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 838 p.
- *Lükurgosz*. In: Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. I. köt. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 61-121. p.
- Németh György (szerk.): *Görög történelem. Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
Szemelvények:
 - 54. A nagy Rhétra 80-82. p.
 - 55. A Rhétra kiegészítése 82-83. p.
 - 57. Tyrtaios versei 84-85. p.
- Platón: *Állam*. = <http://mek.niif.hu/03600/03629/03629.htm> (2013. 12. 14.)
- Platón: *Államférfi*. In: Miklós Tamás (szerk.): *Platón összes művei kommentárokkal*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2009. 132 p.
- Platón: *Szókratész védőbeszéde*. = <http://mek.niif.hu/00400/00460/00460.htm> (2013. 12. 16.)
- Platón: *Törvények*. In: Miklós Tamás (szerk.): *Platón összes művei kommentárokkal*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2009. 637 p.
- Pseudo-Xenophón: *Az athéni állam*. In: Németh György (szerk.): *Államéletrajzok*. Századvég, Budapest, 1994. 119-130. p.
- *Szolón*. In: Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. I. köt. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 121-175. p.
- Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 707 p.

- Xenophón: *Hellénika*. In: Németh György (szerk.): Xenophón történeti munkái. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 9-247. p.

2. Összefoglaló munkák

- Boardman, John – Griffin, Jasper – Murray, Oswyn (szerk.): *Az ókori görögök és rómaiak története*. Maecenas, Budapest, 1996. 29-330. p.
- Ling, Roger: *A klasszikus görög világ*. Helikon Kiadó, Budapest, 1986. 153 p.
- Németh György et al. (szerk.): *Görög művelődéstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 760 p.
- Németh György et al. (szerk.): *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 393 p.
- Németh György: *A polisok világa. Bevezetés az archaikus és korai klasszikus kori görög társadalomtörténetbe*. Korona Kiadó, Budapest, 1999. 31-345. p.
- Paczolay Péter – Szabó Máté: *A politikatudomány kialakulása. A politikaelmélet története az ókortól a huszadik századig*. Korona Kiadó, Budapest, 1996. 9-36. p.
- Takács Péter (szerk.): *Államelmélet*. I. köt. Szt. István Társulat, Budapest, 2009. 7-225. p.

3. Monográfiák

- Bayer József: *A politikai gondolkodás története*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 9-60. p.
- Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhart: *A demokrácia*. József Attila Műhely Kiadó, Budapest, 1999. 157 p.
- Constant, Benjamin: *A régiék és modernek szabadsága*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1997. 272 p.
- Finley, Moses: *Politika az ókorban*. Európa Kiadó, Budapest, 1995. 311 p.
- Manent, Pierre: *Politikai filozófia felnőtteknek. A demokratikus társadalom láttelepe*. Osiris kiadó, Budapest, 2003. 334 p.
- Pethő Sándor: *Démosz vagy Deusz. A szuverenitás két modellje a nyugati politikai gondolkodásban*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 196 p.
- Ross, David: *Arisztotelész*. Osiris kiadó, Budapest, 2001. 316-362. p.
- Sartori, Giovanni: *Demokrácia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 9-173. p.

4. Tanulmányok, tanulmánykötetek

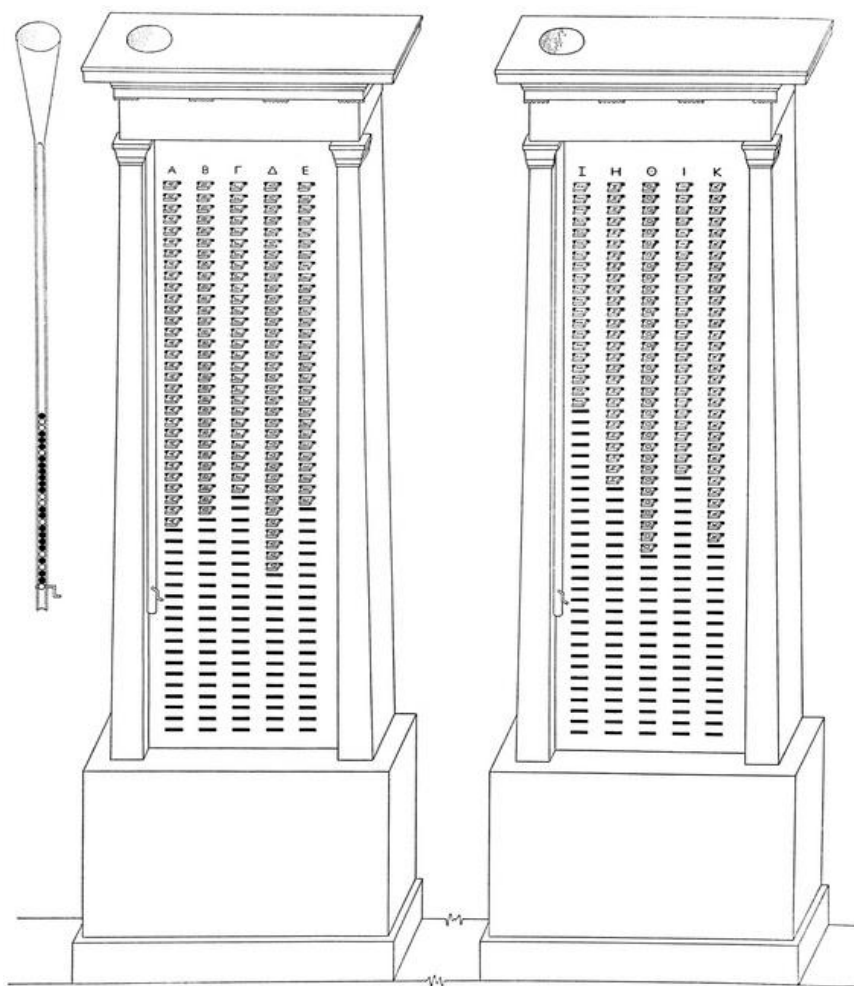
- Bayer József: *A szuverenitás politikaelmélete*. = <http://www.matud.iif.hu/2013/04/02.htm> (2013.11. 24)
- Buitron-Oliver, Diana – Camp, John McK.: *The Birth of Democracy*. The American School of Classical Studies at Athens, 1993. 5-82. p.
- Camp, John McK.: *The Athenian Agora. A short guide to the excavation*. The American School of Classical Studies at Athens, 2004. 51 p.
- Hahn István: *Antikvitás és korrupció*. = <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/84-02/ch01.html> (2014. 01. 15.)
- Hahn István: *Démos és kratos*. In: Sarkady János (szerk.): *Az antik társadalomtörténet problémái*. Debrecen, 1982. 7-30. p.
- Hegedős Soma: *Eltérő demokrácia-felfogások az antikvitástól az újkorig*. = <http://jesz.ajk.elte.hu/hegedos52.pdf> (2013. 11. 26.)
- Hornblower, Simon: *A demokratikus intézmények létrehozása és fejlődése az ókori Görögországban*. In: Dunn, John: *A demokrácia. Befejezetlen utazás Kr. e. 508 – Kr. u. 1993-ig*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1995. 13-37. p.
- Horváth László: *Ismeretlen ógörög szöveg feltárása az Archimédész-palimpsestusban* = <http://www.matud.iif.hu/2009/09apr/08.htm> (2014. 03. 15.)
- Horváth László – Mayer Gyula: *Az új Hypereidész*. = *Antik Tanulmányok*, 2007. 51. 145-183. p.
- Kossleck, Reinhart: *Nép, nemzet, nacionalizmus, tömeg*. = http://epa.oszk.hu/00400/00414/00028/pdf/korall_37_005-015.pdf (2014. 03. 21.)
- Lang, Mabel: *The Athenian Citizen. Democracy in the Athenian Agora*. American School of Classical Studies at Athens, 2004. 33 p.
- Lloyd, G. E. R.: *Demokrácia, filozófia és tudomány az ókori Görögországban*. In: Dunn, John: *A demokrácia. Befejezetlen utazás Kr. e. 508 – Kr. u. 1993-ig*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1995. 73-97. p.
- Magyar kutatók fejtik meg az Arkhimédész-palimpszesztet = <http://multkor.hu/cikk.php?id=18353> (2014. 03. 10.)
- Nemes Zoltán: *Az attikai démosok köztulajdonához*. In: Sarkady János (szerk.): *Az antik társadalomtörténet problémái*. Debrecen, 1982. 85-103. p.
- Németh György: *Babszem és cserép. Demokrácia és választások Athénban* = <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/85-056/ch01.html> (2013. 11. 25.)

- Németh György: *A zsarnokok utópiája. Antik tanulmányok.* Atlantisz Kiadó, Budapest, 1996.
 - A görög polisvilág államai 19-31. p.
 - Egy demokrácia genealógiája 45-73. p.
- Ober, Josiah: *Bevezetés egy zsákutcába (I – II.).* = Korunk 3. évf., 20. évf. 3 – 4. sz. (2009. márc. - ápr.)
- *Ókori beszédek az athéni demokrácia kulisszatitkairól* = http://multkor.hu/20080630_okori_beszedekek_az_atheni_demokracia_kulisszatitkairol (2014. 03. 10.)
- Petrétei József: *A korrupció jellemzői és az ellene való küzdelem lehetőségei.* = <http://integritas.asz.hu/uploads/files/003Petretei.pdf> (2014. 02. 14.)
- Szabó Márton – Szücs Zoltán Gábor: *Fogalomtörténeti perspektívák.* = <http://epa.oszk.hu/00900/00995/00026/pdf/szabomszucs11-2.pdf> (2014. 02. 15.)
- Sente Zoltán: *Fogalmi kísérletek a korrupció meghatározására és az önkormányzati korrupció fogalma.* = http://integritas.asz.hu/uploads/files/05_resztan_sente_onkormanyzatikorrupciofogalma_060831.pdf (2014. 01. 18.)
- Sente Zoltán: *Korrupcióellenes stratégiák és módszerek* = http://integritas.asz.hu/uploads/files/05_resztan_sente_korrupcioellenesstrategiakesmodszerek_060831.pdf (2014. 01. 18.)

5. Videók

- Noel, William: *Arkhimédész elveszett kódexének feltárása.* = http://www.ted.com/talks/william_noel_revealing_the_lost_codex_of_archimedes?language=hu#t-606795 (2014.03. 12.)
- *Conservation of the Archimedes Palimpsest* = <http://vimeo.com/29432432> (2014. 01. 16.)

MELLÉKLET

1. ábra

Kleroterion rekonstrukciós rajza, az athéni agora ásatásai során talált, i. e. 5. századi töredékekből (St. Dow).¹

2. ábra

I. e. 4. századból való bronz pinakion. Minden sorsoláskor a bíróságokba bejutó esküdtek ilyen "emléktáblát" kaptak. Ezen szerepelt az esküdt és apjának neve, valamint azon genos neve, melyből az adott személy származott. Ehhez hasonló bronztáblákat helyeztek a kleroterionba is a sorsoláskor.²

¹ Lang, Mabel: *The Athenian Citizen. Democracy in the Athenian Agora*. American School of Classical Studies at Athens, 2004. (továbbiakban: Lang, 2004.) 25. p.

² Lang, 2004. 24. p.

3. ábra

I. e. 4. századból való fazék. Ehhez hasonló edényekben több nyilvános per bizonyítékait őrizték meg.³

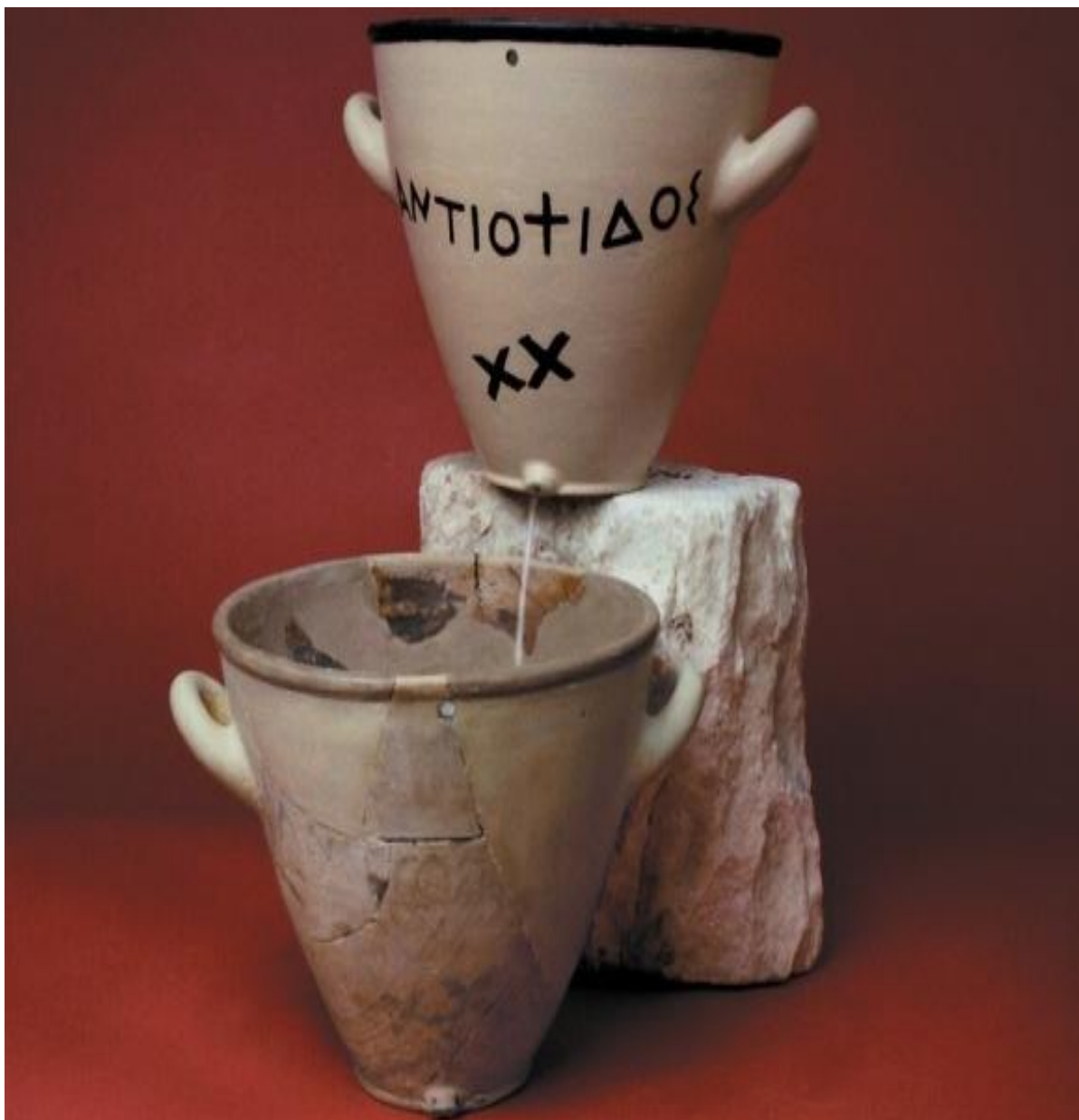

4. ábra

I. e. 4. századi főzőfazék fedelének töredéke. A rajta szereplő felirat szerint ebben tárolták egyes perek bizonyítékul szolgáló dokumentumait, mint tanúvallomások, peres felek nevei és esküi, valamint a bírói ítélet. Ezek a későbbi nyilvános döntőbíráskodásnál fontos szereppel bírtak.⁴

³ Buitron-Oliver, Diana – Camp, John McK.: The Birth of Democracy. The American School of Classical Studies at Athens, 1993. (továbbiakban: Buitron-Oliver – Camp, 1993.) 82. p.

⁴ Buitron-Oliver – Camp, 1993. 80. p.

5. ábra

Vízióra modellje és fennmaradt (kiegészített) töredéke az athéni agoráról. Ilyen berendezést használtak arra, hogy meghatározzák a törvényszéki szónokoknak engedélyezett beszéd idejét (kb. 6 perc).⁵

⁵ Lang, 2004. 27. p.

6. ábra

I. e. 4. századi bronz szavazókorongok (0,06 m), melyeket az agora északi sarkánál végzett ásatások során találtak. A rajta szereplő felirat "nyílt szavazatot" jelöl. Ezen korongokkal szavaztak bűnösségre vagy ártatlanságra. Előbbire a lyukas, utóbbira a zárt fogó segítségével.⁶

7. ábra

Az agora északi sarkán végzett ásatások során előkerült két terrakotta-csatornacsempéből álló szavazóurna (70 m). Ebben hat szavazókorongot találtak.⁷

⁶ Lang, 2004. 24. p.

⁷ Camp, John McK.: *The Athenian Agora. A short guide to the excavation*. The American School of Classical Studies at Athens, 2004. (továbbiakban: Camp, 2004.) 35. p.

8. ábra
Archimédés-palimpsest⁸

9. ábra
Pillanatfelvétel a palimpsest szétbontásáról⁹

⁸ <http://www.archimedespalimpsest.org/> (2014. 03. 14.)

⁹ <http://vimeo.com/29432432>; 2:39 (2014. 01. 16)

10. ábra
A lapok szétválasztása¹⁰

11. ábra
A foliumokon található viasz eltávolításának technikája¹¹

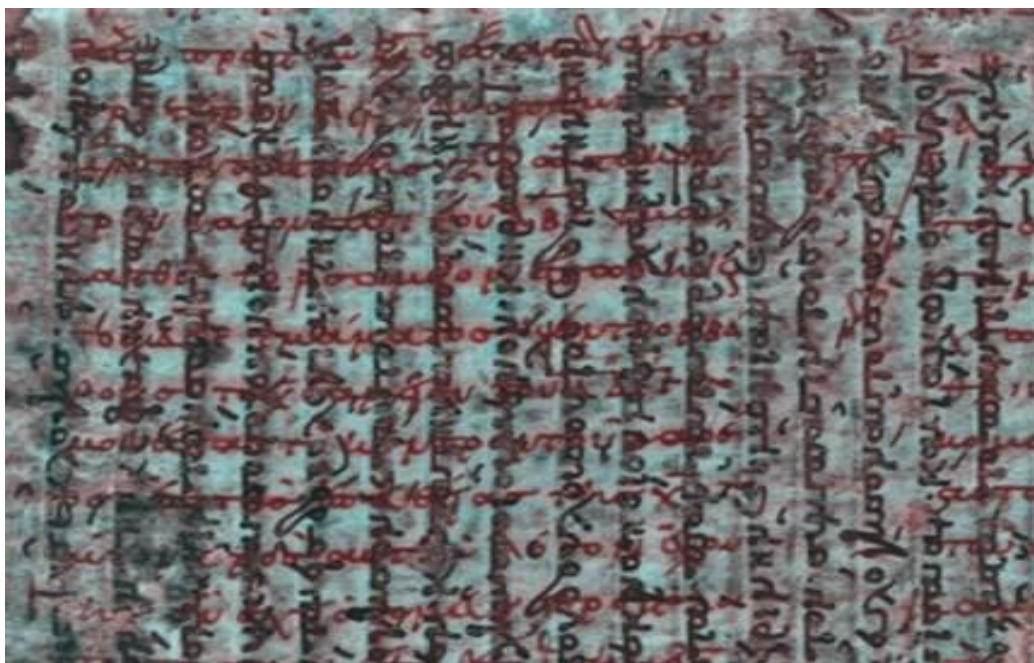
¹⁰ <http://vimeo.com/29432432>; 2:39 (2014. 01. 16)

¹¹ <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=18353&print=1> (2014. 02. 19)

12. ábra

A palimpsest 28. oldali részletének felső és láthatóvá tett alsó írása¹²

13. ábra

A palimpsest egy másik alsó szövegrészletének (fol. 93v+92r) láthatóvá tett írása¹³

¹² http://www.scientific-computing.com/features/feature.php?feature_id=125 (2014. 02. 19.)

¹³ <http://blogs.scientificamerican.com/degrees-of-freedom/2011/09/20/archimedes-and-euclid-like-string-theory-versus-freshman-calculus/> (2014. 03. 24.)